

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

ЮСИП - ЯКИМОВИЧ Ю.В.

**КУЛЬТУРНО-ПИСЕМНА ТРАДИЦІЯ
ВЕЛИКОЇ МОРАВІЇ**

**Частина І
Вступ
Фонетика**

Ужгород – 2022

Юсип-Якимович Ю.В. Культурно-писемна традиція Великої Моравії. Ужгород, 2022. 101 с.

Навчально-методичний посібник для здобувачів освітньої програми бакалавр галузі знань 03 «Гуманітарні науки» спеціальності 035 «Філологія» спеціалізації 035.038. «Слов'янські мови та літератури (переклад включно) перша - чеська.

Курс укладений за вимогами кредитно-модульної системи: подається опис навчальної дисципліни, зміст першого модуля „Старослов'янська мова – перша писемна літературна мова слов'ян. Фонетика”, короткий зміст лекцій з цієї проблематики, обов'язкова та додаткова література для опрацювання. Детально розроблені практичні заняття із теоретичними і практичними завданнями, в тому числі тестовими, наводиться методичний коментар до модуля, перелік питань до модульної контрольної роботи № 1 та зразки її варіантів, довідковий матеріал з фонетики.

Рецензент: к .філол.н., проф. Шимко О.В.

Рекомендовано Вченою радою філологічного факультету
(протокол № 8 від 21 лютого 2022 року)

© Юсип-Якимович Ю.В., 2022 р.
© ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2022 р.

З М І С Т

Опис навчальної дисципліни.....	5
Навчально-тематичний план.....	9
Критерії оцінювання знань, умінь та навичок студента з навчальної дисципліни.....	
 Зміст модуля І. Старослов'янська мова – перша писемна літературна мова слов'ян.	
Фонетика.....	11
Короткий зміст лекцій та література для опрацювання	12
Лекція І. Старослов'янська мова як наукова дисципліна, її предмет і завдання.....	12 16
Лекція 2. Перші слов'янські азбуки.....	17
Лекція 3. Пам'ятки старослов'янської мови.....	
Лекція 4. Система голосних фонем старосло- в'янської мови.....	18
Лекція 5. Система приголосних фонем старо- слов'янської мови.....	20 21
Лекція 6. Пом'якшення приголосних з *j.....	
Лекція 7. Закон відкритого складу. Фонетичні зміни, зумовлені дією закону відкри- того складу.....	22 23
Лекція 8. Перехідні пом'якшення.....	
Практичні заняття	25
Тема 1. Початки слов'янської писемності.....	25
Тема 2. Азбуки старослов'янської мови.....	28
Тема 3. Пам'ятки старослов'янської мови.....	38

Тема 4. Голосні звуки старослов'янської мови	40
Тема 5. Приголосні звуки старослов'янської мови	53
Тема 6. Фонетичні зміни, зумовлені дією закону відкритого складу.....	58
Тема 7. Пом'якшення приголосних.....	62
Тема 8. Перехідні пом'якшення.....	66
Методичний коментар до модуля І.....	71
Перелік питань для підготовки до модульної контрольної роботи 1.....	74
Зразки варіантів модульної контрольної роботи 1.	77
Довідковий матеріал з фонетики.....	85
Рекомендована література.....	91
Список умовних скорочень мов.....	94

Опис навчальної дисципліни

Курс старослов'янської мови покликаний поглибити уявлення студентів-філологів про мовну спорідненість слов'янських народів. Цей курс є вступом до вивчення слов'янських мов та їх історії. З вивчення старослов'янських пам'яток – писемної фіксації найдавнішої слов'янської мови – починається вивчення будь-якої із сучасних слов'янських мов.

Курс старослов'янської мови становить основу, фундамент усіх наступних дисциплін циклу слов'янського мовознавства. Цей курс готує студентів-україністів, студентів-словакістів, богемістів, студентів-русистів до вивчення історичної граматики словацької, української, російської мов. Він закладає основи діалектичного підходу до мовних явищ. Без знання старослов'янської мови неможливе наукове, порівняльно-історичне вивчення будь-якої зі слов'янських мов, розуміння літератури, культури та історії слов'янських народів, бо мова, зафіксована в найдавніших слов'янських християнських текстах, з самого початку використовувалась не тільки як мова церкви, але як мова науки, культури.

Зі старослов'янською мовою пов'язане, як відомо, походження письма у слов'ян, бо це перша писемна фіксація слов'янської мови початкового періоду формування середньовічних слов'янських народностей.

Старослов'янська мова, будучи мовою перекладів з грецької, яка в IX столітті мала вже тисячолітню історію свого розвитку, відобразила досягнення літературної грецької мови, і тому вже в найдавніших пам'ятках старослов'янська мова виступає лексично, стилістично багатою, зі стрункою синтаксичною будовою.

Старослов'янська мова була, отже, виразником високих духовних цінностей, які прийшли до слов'ян разом з християнством. І курс старослов'янської мови дає змогу

студентам прилучитися до цієї найдавнішої скарбниці слов'янської культури.

Мета модуля: познайомити студентів з історією виникнення старослов'янської мови як міжнародної надетнічної літературної мови, яка відповідала вимогам соціально-культурного розвитку епохи Середньовіччя; розкрити фонетичні та граматичні особливості, показати багатство лексичного складу та системи словотвору першої літературної мови слов'ян, тісно пов'язаної з високорозвиненою грецькою літературною мовою. Підготувати студентів-першокурсників до сприймання і свідомого засвоєння дисциплін історико-лінгвістичного циклу: вступу до слов'янської філології, історичної граматики словацької мови, словацької діалектології, історії словацької літературної мови, порівняльної граматики слов'янських мов.

Курс старослов'янської мови перспективно спрямований на вивчення історії кожної зі слов'янських мов.

Очікувані результати навчання: У процесі освоєння курсу студенти набувають навиків читання, перекладу, фонетичного, граматичного аналізу старослов'янських текстів.

Здобувачі повинні:

– засвоїти фонетичну систему, граматичну будову старослов'янської мови як раннього, так і пізнього періоду, уявляти розвиток окремих мовних явищ в історичній перспективі;

– знати історію діяльності слов'янських першовчителів Костянтина і Мефодія;

– знати лінгвістичну основу старослов'янської мови;
– історію виникнення цієї мови, її функціонування в просторі і часі;

– знати про походження слов'янського письма, історію виникнення і функціонування кирилиці та глаголиці;

- знати кириличні та глаголичні старослов'янські пам'ятки;
- вміти зіставляти факти, явища та процеси, які проходили в історії старослов'янської мови, з відповідними явищами інших слов'янських мов;
- знати історію вивчення праслов'янської мови, її періодизацію та діалектне членування;
- мати уявлення про порівняльно-історичний метод мовознавства;
- орієнтуватися в основних проблемах славістики;
- володіти інформацією про основоположників та найвизначніших вчених-славістів;
- усвідомлювати місце слов'ян і їх культури у Європі і світі;
- застосовувати отримані знання як базові при вивченні інших дисциплін історико-лінгвістичного циклу.

Методи навчання і викладання:

34 години лекції, 30 годин практичних занять; 44 години самостійної роботи, опрацювання основної навчальної літератури та додаткових джерел, робота із старослов'янськими текстами, старослов'янсько-українським перекладним словником, словниками сучасних слов'янських мов та етимологічними словниками, з географічною картою, дві модульні контрольні роботи з елементами тестів, екзамен.

Напрямок	Філологія
Спеціальність	035.038. «Слов'янські мови та літератури (переклад включно). Перша мова – чеська»
Спеціальність	035.036 «Слов'янські мови та літератури (переклад включно) Перша мова - словацька».
Освітньо-кваліфікаційний рівень	Бакалавр

Курс	1
Семестр	1- 2
Кількість кредитів ECTS	2,7
Модулів	2
Загальна кількість годин	108
У т. ч.:	
Лекцій	30
Практичних	34
Самостійних	44
Екзамен	2 семестр

Навчально-тематичний план дисципліни

	Курс I Семестр II Всього годин у семестрі – 108 ТЕМА	Кількість годин, з них лекцій – 34 год., практичних – 30 год., самостійної роботи – 44 год.					При- міт- ки
		Лекції	Практ.	Інд-конс. роб.	Сам. роб.	Форма контролю	
1.	<u>Модуль1. Вступ. Фонетика.</u> Культурні передумови виникнення писемності у слов'ян. Стсл. та церксл. мови. Діяльність слов'янських першовчителів Костянтина і Мефодія, її значення для культури слов'ян. Лінгвістична основа старослов'янської мови. Терії походження. Відомості з історії вивчення старослов'янської мови.	2	2		2		
2.	Перші слов'янські азбуки. Проблема давності кирилиці та глаголиці.	2	2		2		
3.	Старослов'янські пам'ятки. Критерії класифікації.	2	2		2		
4.	Система голосних фонем старослов'янської мови.	2	2		2		
5.	Система приголосних фонем старослов'янської мови.	2	2		2		
6.	Пом'якшення приголосних з *j.	2	2		2		
7.	Закон відкритого складу. Зміни ним зумовлені. Монофтонгізація дифтонгів і дифтонгоїдів. Зміни сполук *tort, *tolt, *tert, *telt. Доля сполук *ort, *olt. Спрощення в групах приголосних.	2	2		2		
8.	Перехідні пом'якшення задньоязикових приголосних. Модульна контрольна робота 1	2	2		2		

9.	Модуль 2. Морфологія. Синтаксис. Морфологічні особливості старослов'янської мови. Іменник. Граматичні категорії іменника. Методика визначення роду. Відмінювання іменників за давніми основами на голосний і приголосний. Методика визначення давніх основ.	2	2		2		
10.	Займенник. Родові та безродові займенники. Відмінювання займенників.	2	2		2		
11.	Прикметник. Членні та нечленні прикметники.	2	2		2		
12.	Відмінювання прикметників. Ступені порівняння.	2	2		2		
13.	Числівник у старослов'янській мові. Відмінювання числівників.	2			2		
14.	Дієслово. Граматичні категорії дієслова. Поділ на класи. Теперішній час. Дієвідмінювання.	2	2		2		
15.	Система часів дієслова. Минулі часи.	2	2		2		
16.	Майбутні часи. Способи старослов'янського дієслова.	2	2		2		
17.	Іменні форми дієслова. Інфінітив. Супін. Дієприкметник.				2		
18.	Розвиток дієприслівників.				2		
19.	Прислівник. Утворення та розряди за значенням.				2		
20.	Службові частини мови.				2		
21.	Особливості старослов'янського речення.				2		
22.	”Давальний самостійний”. Його значення та структура Модульна контрольна робота 2.				2		

Форми контролю: усне опитування, реферати, 2 модульні контрольні роботи, тестування.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК СТУДЕНТА З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Знання, вміння та навички студента з навчальної дисципліни оцінюються згідно вимог освітньо-професійної програми за трьома нормативами – національною чотирибальною шкалою (відмінно, добре, задовільно, незадовільно), шкалою ВНЗ (0 – 100 балів), міжнародною шкалою ECTS (A, B, C, D, F, FX).

Кожний модуль навчальної дисципліни оцінюється окремо за визначеними критеріями, утворюючи таким чином сукупність одержаних балів, які у підсумковому контролі або на іспиті корегують загальну оцінку знань та умінь студента. Водночас набрана кількість балів за самостійну та індивідуальну роботу студента може враховуватися при оцінюванні МК-І, МК-2 та розраховуватися як середнє арифметичне до загальної суми балів щодо підсумкового контролю, самостійної та індивідуальної роботи студента.

Рівні знань	Система оцінювання		Вимоги до знань та навичок студента
	ECTS	Кіл-ть балів	
Початковий – “незадовільно”	FX	1–32	Студент не виконав завдання, фактично не відповідає на питання. Допускає грубі помилки, не володіє спеціальною термінологією. Не вміє користуватися словником та не може робити переклад зі старослов'янської мови і навпаки. Не знає слів та крилатих висловів. Не може прочитати старослов'янський текст.
	F	33–50	Студент виконав завдання менше ніж наполовину, не відповідає на запитання, не розуміє сутності завдання, допускає грубі помилки, не володіє спеціальною термінологією. Недостатньо користується довідковою літературою та не виконує практичні завдання. Плується у граматичних категоріях старослов'янської мови. Не може пояснити мовних явищ.
Середній (достатньо) – “задовільно”	E	51–64	Студент не завжди чітко володіє термінологією, допускає змішування понять, не зовсім правильно виконує практичні завдання (проте виконане завдання досягає своєї мети). Студент відчуває труднощі при класифікації граматичних категорій та форм старослов'янської мови, плутає форми відмінювання, не володіє парадигмами. Недостатньо орієнтується у словнику, при перекладі тексту рідною мовою допускає помилки, які призводять до перекручування змісту. Допускає помилки при читанні. Припускається значної кількості змістовних помилок, неточностей.

Середній – (задовільно) – “ задовільно”	D	65–74	Студент володіє термінологією, послідовно виконує практичні завдання і відповідає на питання. Але студент відчуває значні труднощі при систематизації матеріалу, не має достатніх навичок для швидкого розуміння та аналізу мовних явищ. Можливе допущення помилок, які призводять до перекручування змісту. Погано орієнтується у матеріалі.
Базовий – “ добре”	C	75–82	Студент володіє термінологією, технічно грамотно виконує практичні завдання і відповідає на питання. Студент відчуває деякі труднощі при класифікації граматичних категорій та форм старослов'янської мови, недостатньо володіє парадигмами відмінювання. При користуванні словником та перекладі тексту рідною мовою допускає деякі неточності. Можливе допущення 1–3 помилок, що суттєво не впливають на виконання завдання та відповідь у цілому.
Базовий (дуже добре) – “ добре”	B	83–89	Студент чітко і вільно володіє термінологією, технічно грамотно і послідовно виконує практичні завдання і ґрунтовно відповідає на питання. Студент практично не відчуває труднощів при систематизації матеріалу, однак не має достатніх навичок для швидкого розв'язання теоретичних та практичних завдань. Можливе допущення окремих помилок, що суттєво не впливають на виконання завдання та відповідь у цілому.
Високий – “ відмінно	A	90–100	Студент чітко і вільно володіє термінологією, логічно, мотивовано виконує теоретичні завдання, вміє знаходити основне в матеріалі, технічно грамотно і послідовно виконує практичні завдання. Студент впевнено розрізняє граматичні категорії та форми старослов'янської мови, орієнтується в парадигмах відмінювання. При перекладі тексту рідною мовою грамотно користується словником та досить швидко перекладає.

Зміст модуля І

Старослов'янська мова – перша писемна літературна мова слов'ян. Фонетика

Культурні передумови виникнення писемності у слов'ян.

Діяльність слов'янських першовчителів Костянтина і Мефодія, її значення для культури слов'янських народів. Походження старослов'янської мови. Солунські брати Костянтин Філософ (827–869 рр.) і Мефодій (827–885 рр.) – перші слов'янські просвітителі (першовчителі).

Старослов'янська мова у її відношенні до праслов'янської і сучасних слов'янських. Їх діяльність в Моравії і Паннонії (863–867 рр.). Просвітницька і перекладацька діяльність Мефодія (870–885 рр.). Слов'янська книжність в Болгарії за часів Симеона.

Лінгвістична основа старослов'янської мови. Теорії походження.

Перші слов'янські азбуки. Проблема давності кирилиці та глаголиці. Історія виникнення кирилиці. Звукове й числове зачення букв кирилиці.

Старослов'янські пам'ятки. Критерії класифікації.

Фонетика. Фонологічна система старослов'янської мови. Система голосних фонем.

Походження голосних слов'янських мов. Відмінність праслов'янської системи голосних від праіндоевропейської. Класифікація голосних за рядом, піднесенням, лабіальністю, назальністю. Редуковані **Ъ**, **Ь**. Сильна і слабка позиція редукованих.

Система приголосних фонем. Походження приголосних слов'янських мов. Відмінність праслов'янської

системи приголосних від праіндоевропейської. Місце і спосіб творення приголосних.

Дзвінки і глухі. Приголосні тверді і м'які. Плавні приголосні, їх функціонування в якості складотворчих і нескладотворчих. Методика визначення складотворчих [r], [l].

Зміни сполук сонорний +*j (*r, l, *n +*j).

Доля сполук губний +*j (*b, *p, *v, *m +*j).

Доля сполук *sj, *zj.

Доля сполук *dj, *tj, *zdj, *stj.

Перша палаталізація задньоязикових.

Фонетична структура складу. Початок слова. Обмеженість уживання голосних на початку слова. Основні типи сполучення приголосних. Панування відкритих складів. Розміщення звуків у складі за принципом висхідної звучності. Закон відкритого складу. Визначення та характеристика. Зміни ним зумовлені. Монофтонгізація дифтонгів і дифтонгоїдів.

Друга і третя палаталізації задньоязикових.

Доля сполук сполук *tort, *tolt, *tert, *telt.

Доля сполук *ort, *olt.

Найголовніші чергування старослов'янської мови. Їх праслов'янська основа

Короткий зміст лекцій та література для опрацювання

ЛЕКЦІЯ I. Старослов'янська мова як наукова дисципліна, її предмет і завдання

Старослов'янська мова в її відношенні до православ'янської і сучасних слов'янських мов. Старослов'янська як умовна назва книжно-літературної мови

перших слов'янських перекладів християнської літератури із грецької, виконаних у середині IX ст.

Старослов'янська мова як результат місцевої адаптації старослов'янської мови, що використовувалася різними слов'янськими народами епохи середньовіччя в якості основного знаряддя духовної культури.

Старослов'янська мова як перша писемна фіксація слов'янської мови початкового періоду формування середньовічних слов'яномовних народностей.

Поняття праслов'янської мови як гіпотетичного предка слов'янських мов, що склався в результаті зближення давніх індоєвропейських діалектів середньої Європи. Генетична спорідненість слов'янських мов. Історичні умови розпаду православ'янської мовної єдності в першій половині першого тисячоліття н.е. Місце старослов'янської мови в системі слов'янських.

Найдавніші історичні відомості про слов'ян I–II ст. н.е. Венети, склавши, анти у відомостях авторів VI ст. Виникнення перших слов'янських державних об'єднань VI–VII ст. Слов'янські держави VIII–IX на нижньому Дунаї (І Болгарське царство), на середньому Дунаї (Велика Моравія і Блатенське князівство в Паннонії) і в Східній Європі (Київська Русь). Поширення християнства як ідеологічної основи ранньофеодальних держав, що формувалися на слов'янських землях.

Походження старослов'янської мови

Політична ситуація в середньодунайських слов'янських князівствах, що склалися в середині IX ст. Християнізація місцевого населення. Прагнення місцевих князів Ростислава і Коцела до незалежності в рамках Священної Римської імперії.

”Моравська місія” Костянтина і Мефодія 863 і її культурно-просвітницькі завдання. Солунські брати

Костянтин і Мефодій – перші солунські просвітителі. Джерела із вивчення життя і діяльності слов'янських першовчителів на старослов'янській і латинській мовах. Походження солунських братів. Початок місіонерської діяльності Костянтина Філософа. Керівництво моравською місією і винайдення слов'янської азбуки до 863 року.

Діяльність братів у Паннонії і Моравії (863–867 рр.). Поїздка у Рим: дискусія із "триязычниками" у Венеції. Освячення слов'янських книг у Римі. Смерть Костянтина-Кирила (869). Призначення Мефодія єпископом Паннонії (870 р.). Просвітницька і перекладацька діяльність Мефодія у Великій Моравії (873–885 рр.). Смерть Мефодія і вигнання із Моравії його учнів. Слов'янська книжність у Болгарії при цареві Симеоні (893–927 рр.); охридська і преславська школи книжності у I Болгарському царстві. Поява кирилиці (грецької азбуки, пристосованої для запису слов'янських текстів) у Болгарії.

Діяльність Костянтина на території сучасної України: Знайдення мощей III Папи римського св. Климента, знайомство Костянтина з Євангелієм, писаним "руськими буквами". Безпідставність тверджень про перебування Костянтина і Мефодія на території сучасного Закарпаття.

Діяльність слов'янських першовчителів Костянтина і Мефодія, її значення для культури слов'янських народів.

Лінгвістична основа старослов'янської мови
Теорії походження. Проблема діалектної основи старослов'янської мови. Мовні свідчення первісної орієнтації Костянтина на діалект слов'янського населення м. Солуня (розшуки В. Облака). Завершення

кодифікації норм старослов'янської мови в паннонсько-моравський період діяльності солунських братів і їх учнів. Наддіалектний характер і спільнослов'янське значення старослов'янської мови.

Основна література

1. Белей Любомир. Курс старослов'янської мови: Вступ. Писемність. Пам'ятки. Лексикологія. Тексти. Ч. I. Ужгород, 2012. 137 с.
2. Белей Любомир. Не минаючи ані титли. Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.
3. Леута О.І. Старослов'янська мова. Київ, 2017.
4. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології, Київ, 2008.
5. Майборода, А.В. Старослов'янська мова. Київ, 1975.
6. Огієнко Іван. Константин і Мефодій. Їх життя і діяльність у 2 томах. – Львів, 1927–1928.
7. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983.
8. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

ЛЕКЦІЯ 2. Перші слов'янські азбуки

Проблема давності слов'янських азбук – глаголиці і кирилиці Коротка історія питання. Джерела кирилиці і глаголиці, співвідношення азбук у збережених старослов'янських текстах. Дані палімпсестів. Вказівка Чорнориздця Храбра на створення Костянтином оригіналь-

ної азбуки, не пов'язаної з грецьким письмом (глаголицею).

Кирилиця. Загальна характеристика кириличної азбуки, що лежить в основі сучасного письма східно- і південнослов'янських народів. Звукове і числове значення букв кирилиці, лігатури, надрядкові знаки.

Основна література

- Белей Любомир. Курс старослов'янської мови: Вступ. Писемність. Пам'ятки. Лексикологія. Тексти. Ч. I. Ужгород, 2012. 137 с.
- Белей Любомир. Не минаючи ані титли. Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.
- Леута О.І. Старослов'янська мова. Київ, 2017.
- Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології, Київ, 2008.
- Майборода, А.В. Старослов'янська мова. Київ, 1975.
- Огієнко Іван. Константин і Мефодій. Їх життя і діяльність у 2 томах. – Львів, 1927–1928.
- Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983.
- Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

Додаткова література

- Огієнко І. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян. – Жовква, 1937. – 300 с.
- Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. До рецепції поглядів П.Й. Шафарика про давність глаголиці на сучасному етапі розвитку палеославістики. Проблеми слов'янознавства. Вип. 70, 2021. С. 9-21.
- Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Церковнослов'янська мова у лінгвокультурному просторі України (від давнини до сучасності через призму опозиції ідей: традиційності чи зрозумілості) (у співавторстві). Богословська думка в Україні. 2022. № 3. С.76-88. <https://kau.com.ua/wp-content/uploads/2022/10/BDVU.pdf>

ЛЕКЦІЯ 3. Пам'ятки старослов'янської мови

Редакції пам'яток. Жанрові різновиди. Глаголичні пам'ятки. Кириличні. Латинографічна. Характеристика пам'яток за редакціями: болгаро-македонська, сербська, моравська, паннонська, українська (руська).

Характеристика Київських глаголичних листків, Зографського Євангелія, Маріїнського Євангелія, Ассеманієвого Євангелія, Збірника Клоца, Синайського Псалтиря, Синайського Требника, Рильських листків, Охридських листків, Боянського Євангелія, Зографського палімпсесту, Віденського міссалу, Празьких уривків, Савиної книги, Супрасльського рукопису, Реймського Євангелія, Фрейзингенських уривків, Остромирового Євангелія, Ізборника Святослава 1073, Ізборника Святослава 1076, Галицького Євангелія, Архангельського Євангелія, Міней службових (1095–1097), пам'яток оригінальної літератури ("Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона). Літописів.

Лексика. Структура старослов'янської лексики. Специфіка словникового складу старослов'янської мови як книжно-літературної, створеної для адекватної передачі змісту грецьких християнських текстів. Загальнослов'янська і діалектна лексика, використовувана для найменування побутових реалій, конкретних ознак і дій. Книжний характер основного шару самостійної старослов'янської лексики: назви абстрактних понять, якостей, дій, осіб. Доля грецизмів у слов'янських перекладах грецьких оригіналів. Слов'янські "неологізми" – книжно-літературні утворення із слов'янськими коренями і афіксами для

перекладу грецьких слів, що не мали семантичних еквівалентів у слов'янських діалектах.

Основні способи творення лексики; калькування, складання основ, суфіксальний і префіксальний словотвір від слов'янських коренів. Словотвір іменників. Словотвір прикметників. Загально-слов'янська дієслівна лексика і книжні утворення від іменних основ.

Ріст багатоморфемних утворень як основна тенденція розвитку слов'янської книжно-літературної лексики.

Основна література

1. Белей Любомир. Курс старослов'янської мови: Вступ. Писемність. Пам'ятки. Лексикологія. Тексти. Ч. I. Ужгород, 2012. 137 с.
2. Белей Любомир. Не минаючи ані титли. Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.
3. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.
4. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983.
5. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. До рецепції поглядів П.Й. Шафарика про давність глаголиці на сучасному етапі розвитку палеославістики. Проблеми слов'янознавства. Вип. 70, 2021. С. 9-21.

Допоміжна література

1. Юсип-Якимович Ю.В. Фонологічні системи слов'янських мов крізь призму історичних закономірностей : до проблеми генетичної типології // Науковий вісник Міжнародного

гуманітарного університету. Серія «Філологія» № 35. –Т.1.- 2018.- С.107-111.

2. Юсип-Якимович Ю.В.,Слов'янські мови крізь призму фонологічних універсалій та закономірностей: до проблеми синхронної типології // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. – 2018. - № 2 (40). – С.47-52.

3.Юсип-Якимович Ю.В.Типологія фонологічних систем сучасних слов'янських мов: акустичний вимір. // Мовознавчий вісник. Черкаси, 2019.- С.52-62. (Index Copernicus).

ЛЕКЦІЯ 4. Система голосних фонем старослов'янської мови

Особливості вивчення фонетики старослов'янської мови.

Походження голосних звуків слов'янських мов.

Характеристика звуків старослов'янської мови за участю губ та положення язика.

Носові голосні **ѡ, ѡ̃**.

Ѣ, ѣ. Сильна і слабка позиції редукованих.

Основна література

1. Майборода А. В. Старослов'янська мова. – К., 1975. – С. 53–59; 76–85.

2. Майборода А. В., Коломієць Л. І. Старослов'янська мова: Збірник вправ і завдань. – К., 1992.

3. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. –Л., 1964. – С. 87–92; 96–99.

4. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983. – С. 58–69; 81–83.

5. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

Додаткова література

1. Історія української мови. Фонетика. – К., Наукова думка, 1979. – С. 75–86.

2. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології, Київ, 2008.

3. Юсип-Якимович Ю.В. Фонологічні системи слов'янських мов крізь призму історичних закономірностей : до проблеми генетичної типології // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія» № 35. – Т.1.-2018.- С.107-111.

4. Юсип-Якимович Ю.В. Слов'янські мови крізь призму фонологічних універсалій та закономірностей: до проблеми синхронної типології // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. – 2018. - № 2 (40). – С.47-52.

5. Юсип-Якимович Ю.В. Типологія фонологічних систем сучасних слов'янських мов: акустичний вимір. // Мовознавчий вісник. Черкаси, 2019.- С.52-62. (Index Copernicus).

ЛЕКЦІЯ 5. Система приголосних фонем старослов'янської мови

Походження приголосних звуків слов'янських мов.

Відмінності приголосних праслов'янської мови від приголосних праіндоєвропейської мови-основи.

Класифікація приголосних старослов'янської мови

- а) за участю голосу й шуму;
- б) за місцем творення;
- в) за способом творення;
- г) за твердістю – м'якістю.

Сонорні приголосні.

Методика визначення складотворчих .

Основна література

1. Майборода А. В. Старослов'янська мова. – К., 1975. – С. 59–65.
2. Майборода А. В., Коломієць Л. І. Старосло-в'янська мова: Збірник вправ і завдань. – К., 1992.
3. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – Л., 1964. – С. 92–95; 99–103.
4. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

Додаткова література

1. Історія української мови. Фонетика. – К., 1979.
2. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології, Київ, 2008.
3. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. До рецепції поглядів П.Й. Шафарика про давність глаголиці на сучасному етапі розвитку палеославістики. Проблеми слов'янознавства. Вип. 70, 2021. С. 9-21.

Допоміжна література

- 1.Юсип-Якимович Ю.В.Фонологічні системи слов'янських мов крізь призму історичних закономірностей : до проблеми генетичної типології // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія» № 35. –Т.1.- 2018.- С.107-111.
- 2.Юсип-Якимович Ю.В.,Слов'янські мови крізь призму фонологічних універсалій та закономірностей: до проблеми синхронної типології // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. – 2018. - № 2 (40). – С.47-52.

3. Юсип-Якимович Ю.В. Типологія фонологічних систем сучасних слов'янських мов: акустичний вимір. // Мовознавчий вісник. Черкаси, 2019.- С.52-62. (Index Copernicus).

4. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Церковнослов'янська мова у лінгвокультурному просторі України (від давнини до сучасності через призму опозиції ідей: традиційності чи зрозумілості) (у співавторстві). Богословська думка в Україні. 2022. № 3. С.76-88. <https://kau.com.ua/wp-content/uploads/2022/10/BDVU.pdf>

ЛЕКЦІЯ 6. Пом'якшення приголосних з *j

Суть і причини пом'якшення приголосних.

Зміни сполук сонорний +*j (*r, l, *n +*j).

Доля сполук губний +*j (*b, *p, *v, *m +*j).

Доля сполук *sj, *zj.

Доля сполук *dj, *tj, *zdj, *stj.

Основна література

1. Історія української мови. Фонетика. – К., 1979.
2. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – Л., 1964.
3. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983.
4. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.
5. Юсип-Якимович Ю.В. Refleksi *dj, *tj u suvremenim slavenskim jezicima kao prvi divergentni proces kasnog praslavenskog jezika //Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme – Zagreb: Strednja Europa, 2019. - С. 347-357.

Додаткова література

1. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології, Київ, 2008.

2. Майборода А. В., Коломієць Л. І. Старосло-в'янська мова: Збірник вправ і завдань. – К., 1992.

ЛЕКЦІЯ 7. Закон відкритого складу.

Фонетичні зміни, зумовлені дією закону відкритого складу

Тенденція до висхідної звучності складів.

Закон відкритого складу. Характеристика..

Монофтонгізація дифтонгів.

Монофтонгізація дифтонгоїдів.

Доля сполучень ***tort, *tolt, *tert, *telt.**

Доля сполучень ***ort, *olt.**

Спрощення в групах приголосних.

Основна література

Белей Любомир. Курс старослов'янської мови:

Вступ. Писемність. Пам'ятки. Лексикологія.

Тексти. Ч. І. Ужгород, 2012. 137 с.

Белей Любомир. Не минаючи ані титли-

Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ:

Темпора, 2015. 256 с.

Історія української мови. Фонетика. – К., 1979.

Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983.
– С. 96–106.

Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова.
Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. –
280 с.

Додаткова література

Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології, Київ, 2008.

Майборода А. В., Коломієць Л. І. Старосло-в'янська мова: Збірник вправ і завдань. – К., 1992.

Юсип-Якимович Ю.В. Refleksi *dj, *tj u suvremenim slavenskim jezicima kao prvi divergentni proces kasnog praslavenskog jezika //Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme – Zagreb: Strednja Europa, 2019. – С. 347-357.

ЛЕКЦІЯ 8. Перехідні пом'якшення

Зміни задньоязикових ***g, *k, *ch** перед ***j** та голосними переднього ряду. Схема О.О. Шахматова – С. Б. Бернштейна першої палаталізації задньоязикових. Хронологія.

Перехід ***g, *k, *ch** у ***z, *c, *s** перед ***ě(ѣ)** та ***i** дифтонгічного походження – друга палаталізація задньоязикових. Хронологія.

Доля сполук ***gv, *kv** перед ***ě(ѣ)** та ***i** в різних діалектах праслов'янської мови.

Третя палаталізація задньоязикових приголосних.

Основна література

1. Історія української мови. Фонетика. – К., 1979.
2. Майборода А. В. Старослов'янська мова. – К., 1975.
3. Майборода А. В., Коломієць Л. І. Старосло-в'янська мова: Збірник вправ і завдань із старослов'янської мови. – К., 1992.
4. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983.
5. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Початки слов'янської писемності

1. Діяльність Костянтина і Мефодія та її значення для культури слов'янських народів.

2. Діалектна основа старослов'янської мови. Теорії походження старослов'янської мови.

Основна література

Белей Любомир. Курс старослов'янської мови: Вступ. Писемність. Пам'ятки. Лексикологія. Тексти. Ч. I. Ужгород, 2012. 137 с.

Белей Любомир. Не минаючи ані титли.

Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.

Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983. – С. 16–23.

Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

Додаткова література

1. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. До реценції поглядів П.Й. Шафарика про давність глаголиці на сучасному етапі розвитку палеославістики. Проблеми слов'янознавства. Вип. 70, 2021. С. 9-21.

2. Чучка П. П. Початки писемності на Закарпатті: гіпотези, вигадки і факти. Культура українських Карпат: традиції і сучасність // Матеріали міжнародної наукової конференції. – (Ужгород, 1–4 вересня 1993 року). – Ужгород: Гражда, 1994. – С. 47–61.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте зміст терміна "Старослов'янська мова". Поясніть, що означають терміни "давньоболгарська мова", "давньоцеркослов'янська мова", „церкослов'янська мова", "мова болгарської, сербської, руської, української редакції".

2. Прокоментуйте "Генеалогічну схему розвитку мов". Покажіть на схемі, до якої групи слов'янських мов належить старослов'янська.

3. Розкажіть про місце старослов'янської мови в системі слов'янських.

4. Перерахуйте східнослов'янські, західнослов'янські та південнослов'янські мови.

5. Поясніть терміни "індоєвропейська мова", "пра-слов'янська мова", "старослов'янська мова". Розкрийте часове, просторове і функціональне співвідношення цих понять.

6. Розкажіть про заслуги Костянтина і Мефодія у створенні старослов'янської писемності. Перерахуйте найважливіші центри старослов'янської писемності.

7. Перерахуйте найважливіші центри старослов'янської писемності. Розкажіть про учнів Костянтина і Мефодія у Охриді та Преславі.

8. Підготуйте реферати на теми:

1. Від прайндоєвропейської мови - до мов слов'янських

2. Слов'янські мови та їх спорідненість

3. Діяльність Костянтина та Мефодія зі створення слов'янської азбуки

4. Характеристика слов'янських азбук - глаголиці та кирилиці

5. Лінгвістичне, історико-культурне та педагогічне значення вивчення старослов'янської мови

6. Історія поглядів на народну основу старослов'янської мови;

7. Початки слов'янської писемності на Закарпатті;
8. Діяльність слов'янських просвітителів;
9. Значення діяльності слов'янських просвітителів;
10. Діяльність Костянтина за "Житієм Костянтина";
11. Діяльність Мефодія (див. список додаткової літ.).

9. Розкрийте значення діяльності творців слов'янської азбуки Кирила та Мефодія для східнослов'янських народів, їх культури.

10. Проаналізуйте основні гіпотези діалектної лінгвістичної основи старослов'янської мови:

сербську,
паннонську,
моравську,
болгаро-македонську,
руську,
штучну теорію.

Тема 2. Азбуки старослов'янської мови.

Кирилиця

1. Проблема давності старослов'янських азбук.
2. Звукове і числове значення букв кириличної азбуки.
3. Надрядкові (діакритичні) знаки, скорочення в кириличних старослов'янських пам'ятках.
4. Літочислення у давніх слов'ян. Юліанський календар. Григоріанський календар. Старий стиль. Новий стиль.

Основна література

Белей Любомир. Курс старослов'янської мови: Вступ. Писемність. Пам'ятки. Лексикологія. Тексти. Ч. I. Ужгород, 2012. 137 с.

Белей Любомир. Не минаючи ані титли. Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.

Майборода А. В. Старослов'янська мова. – К., 1975. – С. 23–33

Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983. – С. 42–48.

Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

Додаткова література

Огієнко І. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян. – Жовква, 1937. – 300 с.

Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. До рецепції поглядів П.Й. Шафарика про давність глаголиці на сучасному етапі розвитку палеославістики. Проблеми слов'янознавства. Вип. 70, 2021. С. 9-21.

Теоретична частина

1. Чи існувала писемність у слов'ян до Костянтина і Мефодія і якою була ця писемність?

2. Підготуйте реферат на тему: "Письмо до Костянтина та Мефодія".

3. Яка азбука – кирилиця чи глаголиця була створена Костянтином?

4. Наведіть аргументи на користь давнішого походження глаголиці.

5. Хто із славістів наводить докази на користь давнішого походження глаголиці, аніж кирилиці? У якій праці?

6. Яка історія виникнення другої слов'янської азбуки – кирилиці? З якими історичними подіями і історією якої держави пов'язане її виникнення?

7. Назвіть джерела старослов'янських азбук. Які азбуки лягли в основу кирилиці?

8. Перерахуйте відмінності між кирилицею і глаголицею.

9. Перепишіть кирилицю в зошит для практичних занять. Вивчіть звукове й числове значення букв кирилиці.

10. Перерахуйте, які національні системи сучасного письма побудовані на основі кириличної азбуки.

11. Користуючись кириличним алфавітом, покажіть, які букви відсутні в сучасному українському та російському алфавітах.

12. Користуючись кирилицею, вкажіть, які букви були створені для передачі специфічних слов'янських звуків.

13. Поясніть числове значення букв кирилиці.

14. Охарактеризуйте надрядкові знаки, скорочення, розділові знаки в кириличних текстах.

15. Прочитайте уривок старослов'янського тексту, дотримуючись правильної вимови.
16. Як проводилось літочислення у слов'ян?
17. Розкажіть про Юліанський календар.
18. Розкажіть про Григоріанський календар.
19. Як розуміти вирази: „За новим стилем” і „За старим стилем”.

Практична частина

1. Які звуки передавались буквами **ж** (юс великий) і **ѣ** (юс малий)? Хто розкрив їх звукову природу? Прочитайте наступні слова: **дѣвѣть, мѣсо, дѣсѣть, мѣта, памѣть, пѣть, начѣти, мѣдрѣ, рѣка, дѣбѣ, зѣбѣ, лѣкѣ, нѣж, мѣка.**

2. Як називається буква **Ѣ** і який звук вона позначала в старослов'янській мові?

3. Які звуки позначають букви **ѣ, ъ** і як ці букви називаються? Прочитайте слова **шьпѣтъ рѣпѣтъ, мѣхѣ, сѣнѣ, орьлѣ, днѣ, рѣпѣтати жьрати, жьрьцѣ, пришьльцѣ сладокѣ, сѣборѣ.**

4. Який звук позначають букви **оу, у**? Прочитайте слова: **дроуґъ, трѣбоуґѣтъ, бѣруа, наоучите, оученикъ.**

5. Як позначався в кирилиці звук (о)? Прочитайте слова **ИВАНЪ, СОЛОМОНЪ НАКВЪ, ОНЪ ВЪСТОКЪ.**

6. Як позначався в кирилиці звук [i] ?

7. Як називається буква **ѵ**, який звук ця буква позначала? Прочитайте слова: **мѵро**, **ѵпокритѣ**, **ѵпостась**, **кѵрналѣ**, **єѵаггєлїє**, **павѣ**.

8. Прочитайте слова: **философь, тома, валтирь, мезандорь, валтьмь**, запозичені із грецької мови. Знайдіть

у них букви **ф, ѳ, ƒ, ƿ**. Як називаються ці букви і які звуки вони позначали?

9. Поясніть, які надрядкові знаки вжито в нижче наведених словах: **вол^а, к'то, ч'то, бгъ, оче**.

10. Прочитайте, розкривши титла, розшифруйте наступні слова: **глѣни, ѡа, ѣтъ, цѣ, бѣ, нѣ, бѣ, дѣ, бѣи, оѣ, члѣи, прѣтъ, сѣй, вѣка**.

11. Запишіть цифрами: **.ѣ .ї ѣ .ѡ., .ѡ, ї, .ткд., ѣ .ї .ѣ., .ѡа., .ѡ., .ю..**

12. Запишіть буквами такі числа: 12, 16, 41, 65, 748, 866, 513, 1000, 2000, 1056, 2560, 6000, 9560.

13. Поясніть, чому букви **в, ж, ш, ѿ, ѿ, ѡ, ю, ѡа, ж, ѡж, ѡа** не мали числового значення.

Тестові завдання

1. Який звук передавала буква **ѡ** у словах: **сѡ, хѡдѡштѣ, видѡ, глаголаѡ**?

- 1) звук [e];
- 2) звук [e] з носовим відтінком - [ẽ];
- 3) звук [a] після пом'якшеного приголосного.

2. Який звук передавала буква **ж** у словах: **інж, притѣчж, рекж**?

- 1) звук [y];
- 2) звук [o] з носовим відтінком - [õ] ;
- 3) звук [o].

3. Який звук передавала буква **ѡа** у словах: **сѡа, своѡа, мѡдрыѡа**?

- 1) звук [e^h] з попередньою йотацією - [je^h];
- 2) звук [e] з носовим відтінком - [ẽ];
- 3) звук [a] після пом'якшеного приголосного.

4. Який звук передавала буква **ѣ** у словах: **помышлѣѣште, отъпоуштаѣтъ, своѣ, съ мноѣ, третицеѣ?**

1) звук [y] з попередньою йотацією - [jy];

2) звук [o] з носовим відтінком - [ɤ] ;

3) звук [ɤ] з попередньою йотацією - [jo^h];.

5. Який звук передавала буква **ѣ** у словах: **прѣдъложи, сѣвъшоу, сѣма, на селѣ, всѣ?**

1) звук [e];

2) звук [e] (е-широке), яке у транскрипції позначається знаком [ě];

3) звук [a] після пом'якшеного приголосного.

6. Який звук передавала буква **ѣ** у словах: **ѣко, стоѣти, ѣсти?**

1) звуки [ja];

2) звук [e] (е-широке), яке у транскрипції позначається знаком [ě];

3) звуки [je].

7. Укажіть номери слів, які у старослов'янській мові мали звук [ě]: 1.місце, 2.тіло, 3.пісок, 4.міра, 5.темний, 6.гріх, 7.ліс, 8.орел, 9.теплий, 10.село, 11.гнів, 12.цілий, 13.вік, 14.літо, 15.пес.

8. Який звук передавала буква **оу** у словах: **оудовѣ, ославленоу, отъпоуштаѣтъ?**

1) звуки [ou];

2) звук [y];

3) звук [o] з носовим відтінком - [ɤ] .

9. Який звук передавала буква **ѣ** у словах: **леѣонъ, іѣмонъ, єѣпътъ?**

1) звук [r];

2) звук [r];

10. Які букви старослов'янського алфавіту не мали числового значення:

- 1) ϣ, а, т, и, ч, м, н, о, с;
- 2) л, а, є, н, оу, м, в, т, н, и;
- 3) т, и, з, д, є, а, є, п, р;
- 4) д, ѱ, а, л, о, м, г, о, р, т;
- 5) ѣ, ѣ, в, ѣ, ш, ѡ, в.

11. Які букви старослов'янського алфавіту не мали числового значення:

- 1) ѣ, ѡ, в, к, ѣ, ѡ, ю, ѡ, ш ;
- 2) ϣ, т, а, в, м, к, о, і, п, и,
- 3) т, и, л, о, з, н, а, г, п, р;
- 4) о, ч, г, л, с, т, о, и, в, р, з;
- 5) д, ѱ, а, л, о, м, г, о, р, т.

12. Який з перерахованих звуків позначався буквою „Ѧ”:

- 1) [ѣ];
- 2) [е];
- 3) [ѣ];
- 4) [ѣ].

13. У якому слові є буква „юс великий”:

- 1) мѦти;
- 2) хѡштѡ;
- 3) нѣсѣмѡ;
- 4) сынѡ.

14. У якому слові є буква, що означає звук [y]:

- 1) градоу;
- 2) орѡжик;
- 3) мрътвѡѡ;
- 4) мытари.

15. У якому слові є буква „юс малий”:

- 1) водоѡ;

- 2) лѣто;
 - 3) излѣти;
 - 4) колѣж.
16. У якому слові є буква „єр”:
- 1) даръ;
 - 2) брань;
 - 3) сыноу;
 - 4) бѣла.
17. У якому слові п’ять букв:
- 1) домоу;
 - 2) прѣжде;
 - 3) наоука;
 - 4) иштѣтъ.
18. У якому слові чотири букви:
- 1) оубиѣж;
 - 2) ништъ;
 - 3) межда;
 - 4) оукъ.
19. Яке слово містить букву, що позначає надкороткий звук [o]:
- 1) мытарь;
 - 2) лѣгати;
 - 3) лѣто;
 - 4) влѣкъ.
20. Яке слово містить букву, що позначає звук [e]:
- 1) стѣпихъ;
 - 2) твоѣж;
 - 3) ходѣштоу;
 - 4) рыбарѣ.
21. Яке слово містить букву, що позначає звук [e]:
- 1) главѣ;
 - 2) хлѣбѣ;

- 3) **ВЫХОДАН**;
4) **ТЪМА**.
22. Яке слово містить букву, що означає звук [ѣ]:
1) **ЦѢНА**;
2) **ВОДА**;
3) **ЗЕМЛЯ**;
4) **ХВАЛЯ**.
23. Яке слово містить букву, що означає звук [ѣ]:
1) **БОГАТСТВОѢ**;
2) **ОУСЛЫШАША**;
3) **ОТВѢШТАВЪ**;
4) **ѢСТИ**.
24. Яке слово містить букву, що означає звук [ѣ]:
1) **ПОѢСТИ**;
2) **РАВѢХЪ**;
3) **СТАША**;
4) **ЧЮДЕСА**.
25. У якому слові буква „**ЯТЬ**” означає два звуки:
1) **ДѢТА**;
2) **ВЕДѢМЪ**;
3) **ѢСТИ**;
4) **ЗНАЛѢ**.
26. У якому слові буква „**іже**” означає два звуки:
1) **рече кмоу: ндж**;
2) **лихо**;
3) **и рече гъ**;
4) **новын**.
27. У якому слові є буква, що позначала надкороткий [о]:
1) **ОНОМОУ**;
2) **ИДЖШТѢЖ**;
3) **БРАШЬНА**;

4) зъвати.

28. У якому слові буква „юс великий йотований” означає один звук:

1) глаголю;

2) тобою;

3) жрѣвню;

4) клоню.

29. У якому слові буква „юс малий йотований” означає два звуки:

1) знаю;

2) землю;

3) люблю;

4) змию.

30. У якому слові кількість букв і звуків не збігається:

1) градъ;

2) ношти;

3) наоучити;

4) коня.

31. У якому слові кількість букв і звуків не збігається:

1) рѣштити;

2) рождикъ;

3) овьца;

4) домъ.

32. У якому слові п’ять звуків:

1) мѣсяць;

2) донти;

3) плоти;

4) полю.

33. У якому слові чотири звуки:

1) столъ;

- 2) вождю;
 - 3) кран;
 - 4) оуже.
34. У якому слові звуків менше, ніж букв:
- 1) оуста;
 - 2) рождена;
 - 3) хытръ;
 - 4) чьто.
35. У якому слові три звуки:
- 1) мон;
 - 2) даръ;
 - 3) аште;
 - 4) кя.
36. У якому слові три голосні звуки:
- 1) гънати;
 - 2) крѣмоѡ;
 - 3) кждоу;
 - 4) нстрѣгнѣти.
37. У якому слові кількість букв і звуків не збігається
- 1) свѣштеѡ;
 - 2) скрѣвѣѡ;
 - 3) оуподобѣѡ;
 - 4) поуштѣ.
38. У якому слові кількість букв і звуків не збігається
- 1) вѣрати;
 - 2) стониши;
 - 3) трѣжиште;
 - 4) дѣвола;

39. У якому слові кількість букв і звуків не збігається

- 1) днѣвола;
- 2) цръкъвыѣж;
- 3) скотѣ;
- 4) съто.

40. У якому слові три голосних звуки:

- 1) тоужда;
- 2) тръпѣти;
- 3) съвършити;
- 4) създати.

41. У якому слові кількість букв і звуків не збігається:

- 1) грѣдага;
- 2) крѣха;
- 3) наплѣнѣж;
- 4) старѣ.

Тема 3. Пам'ятки старослов'янської мови

1. Редакції пам'яток. Жанрові різновиди.
2. Характеристика пам'яток за редакціями:
 - болгаро-македонська,
 - сербська,
 - моравська,
 - паннонська,
 - східнослов'янська
3. Глаголичні пам'ятки. Перелік та характеристика.
4. Кириличні. Перелік та характеристика.
5. Латинографічна пам'ятка Фрейзингенські уривки.
6. Лексика. Структура старослов'янської лексики.

Основна література

- Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983.
- Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.
- Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. До рецепції поглядів П.Й. Шафарика про давність глаголиці на сучасному етапі розвитку палеославістики. Проблеми слов'янознавства. Вип. 70, 2021. С. 9 - 21.

Теоретична частина

При характеристиці пам'ятки студент повинен указати:

- а) глаголична чи кирилична це пам'ятка;
- б) до якої редакції належить;
- в) коли і ким знайдена;
- г) де зберігається;
- д) ким і де видана;
- є) що лежить в основі її найменування.

Практична частина

За вищенаведеною схемою проаналізуйте:

Київські глаголичні листки,
Празькі уривки
Зографське Євангеліє,
Маріїнське Євангеліє,
Ассеманієве Євангеліє,
Збірника Клоца,
Синайський Псалтир,
Синайський Требник,
Рильські листки,

Охридські листки,
Боянське Євангеліє,
Зографський палімпсест,
Віденський міссал,
Савину книгу,
Супрасльський рукопис,
Реймське Євангеліє,
Фрейзингенські уривки,
Остромирове Євангеліє,
Ізборник Святослава 1073,
Ізборник Святослава 1076,
Толстовський Псалтир
Галицьке Євангелія,
Архангельське Євангеліє,
Мінеї службові (1095–1097),
Фрейзингенські уривки,

пам'ятки оригінальної літератури ("Слово
про закон і благодать" митрополита Іларіона). Літописи.

Тема 4. Голосні звуки старослов'янської мови

1. Особливості вивчення фонетики старослов'янської мови.
2. Походження голосних звуків слов'янських мов.
3. Характеристика звуків старослов'янської мови за участю губ та положення язика.
4. Носові голосні **ѡ, ѡ̑**.
5. Редуковані **ѣ, ѣ̑**. Сильна і слабка позиції.

Основна література

1. Майборода А. В. Старослов'янська мова. – К., 1975.
2. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983. – С. 58–69; 81–83.

3. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

Теоретична частина

1. У чому полягають особливості вивчення фонетики старослов'янської мови?

2. Перерахуйте і охарактеризуйте голосні звуки праіндоєвропейської мови-основи, вкажіть на їх відмінності за якісними і кількісними ознаками.

3. Які голосні праслов'янської мови виникли на місці довгих і коротких голосних праіндоєвропейської мови-основи? Порівняйте ці звуки в словах старослов'янської мови з відповідними звуками в словах інших індоєвропейських мов:

Голосний а (а)

Ст. сл. **братъ**, лат. frāter,
ст. сл. **дъва**, лат. dŭō .

Голосний о (о)

Ст. сл. **домъ**, лат. dŏmus,
ст.сл. **морє**, лат. mǎre.

Голосний є (є)

Ст. сл., **мєдь**, лит. mėdus.

Голосний *ѣ (ѣ)

Ст. сл. **видѣти**, лат. videre,
ст. сл. **звѣрь**, лат. fěro,
ст. сл. **цѣна**, лит. kaina.

Голосний і (и)

Ст. сл. **три**, лат. trīginta

Голосний Ъ

Ст. сл. **вѣдова**, лат. *vīdua*,
ст. сл. **гостѣ**, лат. *hostīs*.

Голосний Ъ

Ст. сл. **мѣхѣ**, лат. *mīscūs*,
ст. сл. **дѣва**, лат. *dūō*.

Голосний *у (ы)

Ст. сл. **сынѣ**, лат. *sūnūs*,
ст. сл. **мышѣ**, лат. *mūs*.

(Див. таблицю походження голосних).

4. Які звуки називаються дифтонгами?

Перерахуйте праіндоєвропейські дифтонги?

5. Які звуки називаються дифтонгоїдами?

6. Чому в праслов'янській мові відбулася монофтонгізація дифтонгів та дифтонгоїдів.

7. Чим викликана монофтонгізація?

8. Назвіть звуки, що виникли в результаті монотонізації дифтонгів та дифтонгоїдів?

9. Поясніть походження носових голосних **ѣ, ѡ**. Хто розкрив фонетичне значення носових голосних? Чиї діалектологічні дослідження це пізніше підтвердили?

10. Які голосні звуки знаходимо в сучасних українській та російській мовах на місці носових голосних?

11. Сформулюйте сутність закону делабіалізації. Які чергування ним зумовлені?

12. Назвіть диференційні ознаки голосних праслов'янської мови, якими ті відрізняються від голосних праіндоєвропейської мови-основи.

13. На які моменти вказує Р. Бошкович, характеризуючи відмінності праслов'янського вокалізму від праіндоєвропейського?

14. Дайте характеристику голосних старослов'янської мови за участю губ та положення язика. Розмістіть голосні в таблиці, характеризуючи їх за рядом та піднесенням. (Див. таблицю голосних старослов'янської мови).

15. Розкажіть про особливості звуків **ъ, ъ**. Охарактеризуйте їх за рядом та піднесенням.

16. Як визначити сильні та слабкі позиції редукованих **ъ, ъ**? (Див. таблицю "Редуковані **ъ, ъ**").

Практична частина

1. Поясніть походження голосного **а** (**а**) після м'яких приголосних ***j, *ž, *č, *š** (j, ж, ч, ш), зіставляючи старослов'янські слова **бѣжати, кричати, слышати** з їх праслов'янськими відповідниками ***bĕhati, *kričati, *slyšati**, словами інших індоєвропейських мов, наприклад, з латинськими інфінітивами на – **ēre: vidēre, movēre, docēre** і т.д.

2. У праслов'янській мові індоєвропейські **ū, ū**, втрачають лабіалізацію, переходячи в ***у (ы), ъ**. А яке походження голосного ***u (ou)** в праслов'янській мові? Зіставте старослов'янські слова зі словами інших індоєвропейських мов ст.сл. **оухо** –лат. **auris**, лит. **ausis**; ст. сл. **тоуръ** –лат. **taurus**.

3. Поясніть двояке походження **ѣ**. Для відповіді зіставте старослов'янські слова **видѣте, цѣсарь, звѣрь, цѣна** зі словами інших індоєвропейських мов, наприклад, лат. **vidēre**, лат. **caesar**, нім. **kaizer**, лат. **fĕro**, лит. **kaina**.

4. Поясніть походження носових голосних **ж**, **а**. Порівняйте старослов'янські форми з формами інших індоєвропейських мов:

ст. сл. **пжть** – лат. **pons**;

ст. сл. **сѣма** – лат. **semen**;

ст. сл. **ржка** – лат. **ranka**;

ст. сл. **гжсь** – лат. **ranser**; д.-в. – нім. **gans**;

ст. сл. **чадо** – нім. **kind**;

ст. сл. **дєвѣть** – лит. **devintas**;

ст. сл. **кѣнаѣзь** – д.-в. – нім. **kuning**;

ст. сл. **колада** – лат. **kalendae**;

ст. сл. **памѣть** – лат. **men**; лит. **atmintis**.

Зробіть висновок про походження носових голосних.

5. Охарактеризуйте голосні старослов'янської мови за місцем творення, способом творення. Перерахуйте голосні повного творення, редуковані та носові голосні.

6. Позначте у наведених словах сильну позицію **ѣ** і **ь** плюсом (+), а слабку мінусом (–):

лѣстьць, вѣньць, стѣпъ, пришьѣльць,
врьтѣпъ, правѣдьный, мѣньшьмѣ,
бѣспѣтънь, тѣчьнь, жзыкъ, хрьбѣтъ,
сѣмрьтънь, двѣрьмѣ, пользьнь сѣзѣдати,
вѣпѣль, дѣньсѣ гѣнати, мѣстити, жньць,
вѣннити, чѣто, тѣмьница, пѣнь, кѣто,
пѣнжти, зѣвати, вѣсь, мѣгла, сѣтъникъ,
пѣсъ, вѣзьмѣ, лѣсть, рѣпѣтъ, пѣсѣкъ,
пѣстрѣ, цѣвѣтьць, пѣтъкъ, градьць, отѣць,
лѣгѣкъ, чѣстънь, тѣпати, ловѣць,
тѣпѣтати, борѣць, рѣтъ, вѣнь, сѣньмѣ,
шьдѣ, пѣтъськый, скрьжѣтъ, окрьсѣтъ,
сѣпѣрь, двѣрьникъ, гѣжсьнь, чѣловѣчѣство,
страшьнь.

7. Визначте сильну і слабку позицію редукованих **ъ і ъ** у словах:

**Въстати, рѣпѣтъ, съворѣ, творѣць,
вѣрати, стражѣ, рыти, дышати, кротѣкъ,
сѣдѣти, вѣрѣма, небо, вѣрѣхѣ, тѣтива,
пѣнѣти, грѣстѣ, жѣньцѣмѣ, разити,
дѣрати, кѣто, крѣвъ, сѣкрѣвенѣ, плѣнѣ,
раждати, вѣзорѣ, сѣплѣтати, говѣдо,
нарицати, вѣзьмѣ, трѣми, мѣва, свѣкры,
вѣдѣти, мѣкнѣти, сѣньцѣ, жити грѣло,
насаждати, дѣнь, морѣ, пригѣваждати,
чѣрнѣ, имѣ, пѣж, оѣчити, тѣпати, знати,
цѣѣтъ.**

8. Запишіть відповідники до українських слів:

**сон, собор, день, мох, топати, лоб, один, озеро,
мстити, осел, лев, творець, перець, пісок, путь,
мудро, п'ять, зять, зуб, рука, м'ясо, теля, десять,
дуб, пнути.**

9. Визначте корінь слова в таких прикладах:

**зѣвѣти – зѣвѣ;
зѣвати – зѣвѣ;
пѣхати – пѣхати;
родити – раждати;
сѣдѣти – насаждати – садѣ;
вѣрати – вѣрѣ – сѣбирати – оѣворѣ;
дѣхнѣти – дышати – доѣхѣ;
рыти – ровѣ;
совати – соѣнѣти;
мати – мѣка;
начати – начинати – начѣнѣ.**

10. Яким старослов'янським літерам відповідає сучасне графічне Я?

**Ім'я, земля, вівця, дитя, п'ять, взяти, шия,
теля, місяць, воля, плем'я, м'ясо, язик, десять,
буря, пам'ять, трясти.**

Перекладіть наведені слова на старослов'янську мову.

Тестові завдання

1. Який звук передавала буква **ѣ** у словах: **імѣ, сѣвѣшюмоу, сѣпаштѣмѣ, врагѣ, сѣтворѣ, тѣгда?**

2. Який звук передавала буква **ѣ** у словах: **повѣдѣти, бѣдите, вѣнидѣтѣ, вѣ напастѣ, плоть, нѣмоштѣна?**

1) звук [e];

2) звук [e] (е - широке), яке у транскрипції позначається знаком [ě];

3) надкороткий звук [e];

4) звук [e] з носовим відтінком - [ẽ].

3. Визначте, у якому рядку всі слова мають редуковані в сильній позиції:

1) **всѣѣкъ, слышитѣ, сѣтворитѣ, іжѣ, сѣзѣда, сѣнидѣ;**

2) **вѣзвѣашѣ, всѣѣкъ, оуподобитѣ сѣ, сѣзѣда, пѣсьцѣ;**

3) **вѣзвѣашѣ, потѣкѣ, оуподобитѣ сѣ, сѣнидѣ, дѣждѣ, вѣзвѣашѣ;**

4) **дѣждѣ, шѣдѣшѣ, шѣптѣтѣ, дѣнь, правѣдѣнѣ;**

5) **вѣнидѣ, вѣ, капѣрѣнаоумѣ, по дѣньхѣ, слоухѣ, вѣ домоу, естѣ, абѣѣ.**

4. Визначте, у якому рядку всі слова мають редуковані в сильній позиції:

1) **носимѣ, чѣтырьмѣ, къ нѣмоу, за народѣ, отѣкрышѣ, покровѣ;**

2) прокопавѣше, съвѣсиша, одръ, на немъже, съ, видѣвъ, ихъ;

3) по дньхъ, събѣраша, двѣрьми,

4) въниде, въ каперѣнаоумъ, слоухъ, въ, естъ, събѣраша, въмѣштаахъ;

5) ни прѣдъ, нмъ, сътворитъ, іжъ, съзѣда, сънидѣ.

4. Визначте, у якому рядку всі слова мають редуковані в сильній позиції:

1) Всѣкъ, слышитъ, сътворитъ, іжъ, съзѣда, сънидѣ;

2) възѣми, тѣкъмо, шьпѣтъ, днь, правѣднъ;

3) отъпоуштаѣтъ, въстани, възѣми, одръ, нъ, властъ, іматъ, снъ, отъпоуштати;

4) отъ, кѣнижѣникъ, своихъ, чѣто, глѣтъ, кѣто, тѣкъмо, єдинъ;

5) дѣомъ, своїмъ, въниде, каперѣнаоумъ, събѣраша, въмѣщати, двѣрѣхъ.

5. Визначте, у якому рядку всі слова мають редуковані в сильній позиції:

1) нмъ, чѣтырьмі, народомъ, слышитъ, сътворитъ, іжъ, съзѣда, сънидѣ;

2) отъ, пыж, пришѣдъ, съпашѣ, імъ, таготѣнѣ, оставъ, шѣдъ;

3) рекъ, тѣгда, къ, оученикомъ, съпитѣ, сѣнъ, прѣдаѣтъ, въ рѣцѣ, грѣшьникомъ;

4) въниде, въ, каперѣнаоумъ, по дньхъ, слоухъ, въ домоу, естъ, абѣе.

5) пришѣдъ, шѣдъ, по дньхъ, събѣраша, двѣрьми.

6. Зазначте номери слів, у яких кількість літер дорівнює кількості звуків: **рѣпѣтати, ѡчѣмень, авиѣ, аште, дроуга, кость, ѡаломѣ, горѣ.**

7. Зазначте номери слів, у яких кількість літер дорівнює кількості звуків: **грѣхомѣ, вамѣ, ѣко, ѡмамѣ, пити, лоужнаго, пиж, прочаѡ, глѡца, стоѣти, отвѣрзи, намѣ, отвѣштавѣ, ѡчѣмень, авиѣ, аште, дроуга.**

8. Зазначте номери слів, у яких кількість літер дорівнює кількості звуків: **рѣпѣтати, ѡчѣмень, авиѣ, сѣпащѣмѣ, пшеница, ѡтпоуштаѣтѣ, рѣци, одрѣ.**

11. Зазначте номери слів, у яких кількість літер дорівнює кількості звуків: **рѣпѣтати, ѡчѣмень, авиѣ, ослабленоуѡу, вѣстани, ѣсти изидѣ авиѣ рѣдѣ ѡаломѣ, горѣ, вѣстрѣгаѣште.**

12. У якому слові є звук, який етимологічно пов'язаний з *ѡ:

- 1) **выти;**
- 2) **вождѣ;**
- 3) **оутро;**
- 4) **оумыти.**

13. У якому слові є звук, який етимологічно пов'язаний з *ѡ:

- 1) **тыкы;**
- 2) **оуѡти;**
- 3) **слоушати;**
- 4) **конѣ.**

14. У якому слові є звук, який етимологічно пов'язаний з *s:

- 1) ***к;**
- 2) ***р;**
- 3) ***х;**

4) *s.

15. У якому слові є звук, який етимологічно пов'язаний з [ь]:

1) *ū

2) *ī;

3) *ī;

4) *ŷ:

16. У якому слові є звук, який етимологічно пов'язаний з *s:

1) хоржгы;

2) шлѣмъ;

3) хламида;

4) тихъ.

17. У якому слові є звук, який етимологічно пов'язаний з *s:

1) хлѣмъ;

2) облацѣхъ;

3) женахъ;

4) опашь.

18. Який звук пов'язаний з праслов'янським [*ŕ]:

1) [o];

2) [a];

3) [o^н];

4) [e].

19. У якому слові відображено результат палаталізації:

1) привлѣкж;

2) влѣсви;

3) ловли;

4) власти.

20. У якому слові відображено результат палаталізації:

1) поплъзєннє;

- 2) **воплѣ;**
- 3) **плочѣти;**
- 4) **плѣнѣ.**

21. Від якого звука походить старослов'янський ***[a]**:

- 1) [a];
- 2) [o];
- 3) [o^h];
- 4) [u].

22. Від якого звука походить старослов'янський **[ž]**:

- 1) *s;
- 2) *z;
- 3) *g;
- 4) *d.

23. Від якого звука походить старослов'янський **[i]**:

- 1) *[ei];
- 2) *[ī];
- 3) *[ī̃];
- 4) *[eu].

24. У якому слові є звук, що походить від ***dj**:

- 1) **можданѣ**
- 2) **рѣкѣ;**
- 3) **мѣщеник;**
- 4) **вождѣ.**

25. У якому слові є звук, що походить від ***dj**:

- 1) **рожденѣ;**
- 2) **пригвожденѣ;**
- 3) **мѣжда;**
- 4) **тысѣща.**

26. У якому слові відображено результат другої палаталізації:

- 1) **ноша;**
- 2) **лицѣ;**

- 3) ржци;
- 4) отъче.

27. У якому слові відображено результат другої палаталізації:

- 1) отроци;
- 2) мышьца;
- 3) црькы;
- 4) знати.

28. У якому слові звук [шт] пов'язаний з *tj:

- 1) мештж
- 2) исѣшти
- 3) дъштица
- 4) мошти

29. У якому слові звук [шт] пов'язаний з *tj:

- 1) разжешти;
- 2) воштити;
- 3) тлѣшта;
- 4) съкраштиж.

30. У якому слові є звук, пов'язаний з *ě (ѣ)

- 1) цѣна;
- 2) ѣвити;
- 3) дышати;
- 4) плести.

31. У якому слові є звук, пов'язаний з *ě (ѣ):

- 1) слышати;
- 2) ѣсти;
- 3) дроузѣхъ;
- 4) нести.

32. У якому слові є сполучення звуків, яке походить від спільнослов'янського сполучення „голосний + сонорний плавний”:

- 1) слѣпъ;

- 2) краса;
- 3) гладокъ;
- 4) дрѣво.

33. У якому слові є звук, який походить з дифтонга *oi:

- 1) рабѣхъ;
- 2) сѣмѧ (лат. semen);
- 3) ѣростъ;
- 4) шлѣмъ.

34. У якому слові представлене сполучення звуків, що відображає результат зміни групи приголосних:

- 1) капля;
- 2) завистъ;
- 3) бѣдрити;
- 4) низлагати.

Тема 5. Приголосні звуки старослов'янської мови

1. Походження приголосних звуків слов'янських мов.

2. Відмінності приголосних праслов'янської мови від приголосних праіндоєвропейської мови-основи.

3. Класифікація приголосних старослов'янської мови)

- а) за участю голосу й шуму;
- б) за місцем творення;
- в) за способом творення;
- г) за твердістю – м'якістю.

4. Сонорні приголосні. Методика визначення складотворчих р, л.

Основна література

1. Леута, О.І. Старослов'янська мова, Київ, 2017.
2. Станівський, М.Ф. Старослов'янська мова, Київ, 1983.
3. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

Додаткова література

1. Бошковић, Р. Основи упоредне граматике словенских језика. Фонетика, морфологија, грађење речи, Београд, 2000.
2. Жовтобрюх, М.А.; Русанівський, В.М.; Скляренко, В.Г. Історія української мови. Фонетика, Київ, 1979.
3. Лучик, В.В. Вступ до слов'янської філології, Київ, 2008.

Теоретична частина

1. Перерахуйте приголосні звуки праіндоєвропейської мови.

2. Зобразіть схематично систему консонантизму і праслов'янської доби у відповідності до праіндоєвропейського консонантизму

3. Запишіть і поясніть, які приголосні праслов'янська мова :

а) успадкувала без змін;

б) успадкувала зі змінами і якими саме?

4. Які приголосні праслов'янської мови виникли на місці праіндоєвропейських непридихових і придихових: ***p, *ph, *b, *bh, *t, *th, *d, *dh, *g, *gh, *k, *kh, *ch, *kh**. При відповіді порівняйте старослов'янські словоформи зі словоформами інших індоєвропейських мов:

Приголосний п

Ст. сл. **перо**, пр.сл. ***pero**, давньоінд. **patra**

Ст. сл. **пѣна**, пр.сл. ***rěna**, давньоінд. **rhenah** –
***P** із ***P** і ***Ph**.

Приголосний Б

Ст. сл. **болни**, пр. сл. ***boli**,
давньоінд. **valam**, ”сила”, лат. **debilis**;

Ст. сл. **нево**, пр.сл. ***nebo**, давньоінд. **nabhah** –
***B** із ***B** і ***Bh**.

5. Розкажіть про двояке походження приголосного ***ch** у праслов'янській мові. Ілюструйте свою відповідь прикладами зі слов'янських і неслов'янських мов.

6. Охарактеризуйте основні відмінності кон-сонантизму праслов'янської мови та пра-індоєвропейської мови-основи.

7. Прокласифікуйте приголосні старослов'янської мови за:

- а) способом творення;
- б) місцем творення;
- в) за участю голосу й шуму (див. таблицю приголосних).

8. Назвіть постійно тверді приголосні старослов'янської мови. До якого ряду належали голосні, які вживалися після них?

9. Назвіть постійно м'які приголосні. До якого ряду належали голосні, які вживалися після постійно м'яких приголосних?

10. Дайте визначення закону складового сингармонізму.

11. Як виникли складотворчі **r** , **l** ?

12. У яких сучасних слов'янських мовах збереглись складотворчі?

13. Які критерії допомагають практично відрізнити в старослов'янських пам'ятках складотворчі й нескла-

дотворчі **рѣ, рѣ, лѣ, лѣ** (див. таблицю "Плавні **р, л**").
(Складотворчі й нескладотворчі **рѣ, рѣ, лѣ, лѣ**)).

Практична частина

1. Користуючись методикою визначення складотворчих приголосних, поясніть звукове значення сполук **рѣ, рѣ, лѣ, лѣ** між приголосними у наведених словах. Правильно прочитайте. Знайдіть відповідники цих слів у східнослов'янських мовах. Позначте сильну позицію редукованих голосних плюсом, слабку мінусом:

**вѣкѣ, вѣхѣ, вѣтѣти, вѣхѣ, грѣдѣ,
грѣло, грѣсть, дѣгѣ, жрѣдѣ, жрѣло,
жрѣтва, вѣна, крѣмити мѣвити,
плѣнѣ, плѣть, прѣсть, слѣньце,
срѣдце, трѣнѣ, хѣмѣ, чрѣвь, чрѣнѣ.**

2. Визначте, у яких словах у сполуках **рѣ, рѣ, лѣ, лѣ** складотворчими є приголосні **р, л**, а в яких складотворчими виступають **ѣ і ѣ**. Як вимовлялись ці сполуки? Позначте сильну позицію **ѣ і ѣ** плюсом, а слабку – мінусом.

3. Поясніть походження сполук **ѣ, ѣ з р, л і** порівняйте старослов'янські лексеми з однокореневими українськими і російськими:

**крѣвь, плѣть, слѣза, дръколь,
скръжьть, трѣхѣ, крѣсть, чрѣнѣ,
скръбѣ, жрѣти, члѣнѣ, брѣвьно, мѣва,
сѣмръть, твѣрдѣ, дѣгѣ, грѣло,
оутвѣрдити, срѣдце, бръник, жрѣло,
зръно, чрѣвь, врѣвь, вѣкѣ, вѣхѣ,
прѣвь, прѣсть, мѣчати, вѣхѣ,
мѣнии, вѣтѣти, мрътвьць,
потръпѣти, хѣмѣ, крѣмити, жѣть.**

4. Випишіть спочатку словоформи зі складотворчими **рѣ, рѣ, лѣ, лѣ**, а потім – словоформи із нескладотворчими **рѣ, рѣ, лѣ, лѣ**:

**врѣхѣ, грѣло, прѣвѣ, чрѣвѣ, врѣба, срѣдце,
длѣгѣ, влѣна, крѣмити, крѣвѣ, брѣвѣ,
крѣвавѣ, крѣшити, плѣнѣ, плѣтѣ, грѣдѣ,
прѣстѣ, крѣстѣ.**

Тестові завдання

1. Які слова пишуться з буквою **ѣ**:

- 1) **скр—ѣ**;
- 2) **тл—стѣ**;
- 3) **кр—ма**;
- 4) **вр—хѣ**.

2. Які слова пишуться з буквою **ѣ**:

- 1) **вр—ста**;
- 2) **начр—тати**;
- 3) **тл—кати**;
- 4) **тр—новыи**.

3. Які слова пишуться з буквою **ѣ**:

- 1) **осквр—нити**;
- 2) **тр—жьство**;
- 3) **вр—шити**;
- 4) **чр—палѣ**.

4. Які слова пишуться з буквою **ѣ**:

- 1) **др—зати**;
- 2) **зр—но**;
- 3) **оумл—чати**;
- 4) **чр—та**.

5. Які слова пишуться з буквою **ѣ**:

- 1) **дл—гѣ**;
- 2) **стл—пѣ**;

3) мл—нии;

4) жр—тва

Тема 6. Пом'якшення приголосних з *j

1. Суть і причини пом'якшення приголосних.
2. Зміни сполучень сонорний + *j (*r, *l, *n + *j).
3. Доля сполучень губний + *j (*b, *p, *v, *m + *j).
4. Доля сполучень *sj, *zj.
5. Доля сполучень *dj, *tj, *zdj, *stj.

Основна література

1. Леута О.І. Старослов'янська мова, Київ, 2017.
2. Станівський М.Ф. Старослов'янська мова, Київ, 1983.
3. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

Додаткова література

1. Бошкович Р. Основи упорядне граматике словенских језика. Фонети-ка, морфологија. грађење речи, Београд, 2000.
2. Жовтобрюх, М.А.; Русанівський В.М.; Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика, Київ, 1979.
3. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології, Київ, 2008.
4. Юсип-Якимович Ю.В. Refleksi *dj, *tj u suvremenim slavenskim jezicima kao prvi divergentni proces kasnog praslavenskog jezika //Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme – Zagreb: Strednja Europa, 2019. - С. 347-357

Теоретична частина

1. Як відбулася взаємна асиміляція в сполуках "приголосний – j"?

2. Коли відбувався процес перебудови консонантної системи під асимілятивним впливом *j на попередній приголосний?

3. Які типи пом'якшення приголосних під впливом *j Ви знаєте?

4. Як відбувалася зміна сполук *rj, *lj, *nj? Наведіть приклади. Які чергування виникли в результаті цієї зміни?

5. Яка доля сполук *bj, *pj, *vj, *mj на початку слова? Наведіть приклади.

6. Чим зумовлена, на Вашу думку, поява призвука, а потім і звука повного творення *l (*bj, *pj, *vj, *mj > *bl, *pl, *vl, *ml)?

7. Яка доля сполучень *bj, *pj, *vj, *mj на морфемному шві? Наведіть приклади.

8. Як змінилися сполуки "губний + суфіксальний j" у говорах – предках східних і південних слов'ян?

9. Як змінилися ці сполуки в говорах – предках західних слов'ян?

10. Які точки зору існують щодо зміни сполук "губний + суфіксальний j"?

11. Яка доля сполучень *sj, *zj? Коли відбулися ці зміни? Наведіть приклади з різних слов'янських мов.

12. Яка доля сполук *dj, *tj ? Коли відбулися ці зміни? Наведіть приклади з різних слов'янських мов.

13. Яка доля сполучень *zdj, *stj? Наведіть приклади.

Практична частина

1. Напишіть старослов'янські словоформи, які відповідають давнім праслов'янським формам: **světjŏ*, **vezjŏ*, **pisjŏ*, **begeŭti*, **krikęti*, **dusjŏ*, **slavjŏ*, **lizjŏ*, **mysljenje*.

2. У яких із наведених старослов'янських словоформ був у праслов'янській мові звук **j*:

свѣшта, пишѣ, лижѣ, рѣшти, лѣжа,
чѣсть, топлень, жажда, ловѣж, хоштіж,
вѣжѣ, молиж.

3. Реконструйте праслов'янські архетипи старослов'янських словоформ: блюдо, плюж, любѣж, коупѣж, зѣмля, капля, межда, свѣшта, хождѣж, жаждѣж, даждѣ.

4. Поясніть походження сполук жд, шт у наведених словах старослов'янської мови:

свѣшта, тѣшта, плѣштѣтъ, дѣштица,
бѣштати, штѣдѣти, пѣшти, штоуждѣ,
жажда, сѣмоштрѣж, воштанѣ, межда,
рождѣ, оумѣждѣж, пишталѣ, даждѣ,
мошти, брѣшти, вѣшти гражданинѣ,
жѣшти, иштѣж, ноштѣ, троужденѣ,
нѣждѣж, вѣштѣнѣ, вѣзвѣштѣж,
хоштѣтъ, отѣвѣштати, вѣзвѣштѣнѣ,
проповѣждѣ, крѣштаахѣж.

5. Зіставляючи наведені слова, визначте характерні особливості кожного.

Ст. сл. блюдо, праслов. **bjudo*, пол. bluda;

Ст. сл. плюж, праслов. **rjujŏ*, пол. pluię;

Ст. сл. любѣж, праслов. **lubjŏ*, пол. lubię;

Ст. сл. коупѣж, праслов. **kupjŏ*, пол. kupię;

Ст. сл. ловѣж, праслов. **lovjŏ*, пол. lowię;

Ст. сл. **зємла**, праслов. *zemja, пол. zemia;

Ст. сл. **капла**, праслов. *karja, пол. kapia.

6. Поясніть появу епентетичного **л** у наведених словах.

**дрєвлє, дрєвльнїхъ, зємла, люблѣ,
кораблю, капла, обѣнавлати,
обѣкмлѣтъ, гыблѣ, вѣнемлѣ, слѣплѣ,
чрьплѣ, съплѣ, оставлати,
римлянинѣ, трѣблєник, ослаблєнѣ,
потоплѣти, їзбавлєнє, прїємлєтъ,
оживлєнѣ.**

Примітка: При виконанні вправ та завдань дивіться таблицю "Походження приголосних старослов'янської мови".

Тема 7. Закон відкритого складу.

Фонетичні зміни, зумовлені дією закону відкритого складу

1. Тенденція до висхідної звучності складів.
2. Монофтонгізація дифтонгів та дифтонгоїдів.
3. Закон відкритого складу. Його характеристика.
4. Доля сполук ***tort, *tolt, *tert, *telt.**
5. Доля сполук ***ort, *olt.**
6. Спрощення в групах приголосних.

Основна література

1. Леута О.І. Старослов'янська мова, Київ, 2017.
2. Станівський М.Ф. Старослов'янська мова, Київ, 1983.
3. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

Додаткова література

1. Бошковић Р. Основи упоредне граматике словенских језика. Фонети-ка, морфологија. грађење речи, Београд, 2000.
2. Жовтобрюх, М.А.; Русанівський В.М.; Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика, Київ, 1979.
3. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології, Київ, 2008.
4. Юсип-Якимович Ю.В. Refleksi *dj, *tj u suvremenim slavenskim jezicima kao prvi divergentni proces kasnog praslavenskog jezika //Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme – Zagreb: Strednja Europa, 2019. - С. 347-357

Теоретична частина

1. У чому полягає сутність тенденції до висхідної звучності складів?
2. До яких змін призвела тенденція висхідної звучності складів у праслов'янській фонетичній системі?
3. У чому суть монофтонгізації дифтонгів і дифтонгоїдів?
4. У чому полягає фонетичний зміст монофтонгізації дифтонгів?
5. Які звуки виникли в результаті монофтонгізації дифтонгів?
6. Коли дифтонги *oi, *ai > *ě(ѣ), а коли *oi, *ai > *i (и)? Які точки зору існують?

7. Як відбувалася монофтонгізація дифтонгоїдів ***am, *an, *om, *on, *em, *en**. Які звуки виникли в її результаті?

8. Наведіть приклади вживання **ж, љ** у старослов'янських словоформах і порівняйте зі словоформами інших індоєвропейських мов.

9. У чому суть закону відкритого складу? Хто його відкрив?

10. Які інші звукові закони знаєте?

11. Чому в праслов'янській мові зазнали змін спо-луки ***tort, *tolt, *tert, *telt**?

12. Дайте визначення звукового закону.

13. Назвіть основний фактор, який визначив відмінності в рефlekсах ***tort, *tolt, *tert, *telt** у різних діалектах праслов'янської мови.

14. Простежте долю сполук ***tort, *tolt, *tert, *telt** у південних діалектах праслов'янської мови. Відповідь аргументуйте прикладами.

15. Простежте долю сполук ***tort, *tolt, *tert, *telt** у західно-північних діалектах праслов'янської мови. Відповідь аргументуйте прикладами.

16. Простежте долю сполучень ***tort, *tolt, *tert, *telt** у східних діалектах праслов'янської мови. Відповідь аргументуйте прикладами.

17. Яких змін зазнало сполука ***telt** у поморських і полабських слов'ян, а яких — у поляків?

18. Як змінились дифтонгічні спо-луки ***or, *ol** на початку слова перед приголосним? І чому?

19. Простежте історію цих сполук у південно-, східно- і західнослов'янських мовах.

20. Як відрізнити споконвічні **ра, ла; рѣ, лѣ** від **ра, ла <*or, *ol**?

Практична частина

1. Поясніть написання поданих слів та відтворіть їхні праслов'янські архетипи:

брѣгъ, градъ, млѣко, брада, краль,
крава, врата, дрѣво, плѣнъ, власть,
нравъ, шлѣмъ, клати, грахъ, злато,
чрѣво, младо.

2. Поясніть походження сполук ра, ла; рѣ, лѣ в середині старослов'янських словоформ: злато, гладъ, градъ, брѣгъ, млѣко, плѣнъ, брѣдъ, прахъ, власть, брада, брѣза, срѣда.

Назвіть українські та російські відповідники цих слів. (Див. також таблицю "Зміни сполучень *tort, *tolt, *tert, *telt").

3. Поясніть, чому в старослов'янських словоформах правѣда, слава, грѣхъ, слѣдъ, слѣпъ, брати, орати, сълати, лѣто, горѣ сполуки ра, ла, рѣ, лѣ не можна вважати неповноголосними? Доведіть, що ці сполуки не сягають сполук *or, *ol, *er, *el.

4. Поясніть походження сполук ра, ла, рѣ на початку слів: ладин, равѣнъ, рало, работа, лакътъ, растъ, лакомъ.

5. Поясніть походження сполук ра, ла, рѣ, лѣ, реконструйте їх праслов'янські архетипи і запишіть українські відповідники:

брада, градъ, брѣгъ, злато, зракъ,
глава, шлѣмъ, краста, крава, млѣко,
влато, брѣза, краль, бразда, плѣна,
дрѣво, плѣнъ, врата, власть,
гражданинъ, врана, прахъ, чрѣда,
стрѣгж, клада, нравъ, влѣшти, срамъ,
смордъ, брѣшти, млѣти, мрѣти, плахъ,

срѣда, слама.

6. Зіставляючи обидві колонки, визначте, чи завжди сполуки **ра, ла; рѣ, лѣ** між приголосними свідчать про старослов'янське походження слова. Відтворіть праслов'янські архетипи наведених слів.

Старослов'янська мова	Давньоруська мова
трѣти	терети
грѣхъ	грѣх
клати	колоти
млѣти	молоти
слѣдъ	слід
градъ	город
градъ	град
прати	пороти
плакати	плакати
үмрѣти	умерети
стрѣла	стріла
злато	золото

Тема 8. Перехідні пом'якшення

1. Зміни задньоязикових ***g, *k, *ch** перед ***j** та голосними переднього ряду. Схеми О.О. Шахматова – С. Б. Бернштейна першої палаталізації задньоязикових Хронологія.

2. Перехід ***g, *k, *ch** у ***z, *c, *s** перед ***ě(ѣ)** та ***i(и)** дифтонгічного походження – друга палаталізація задньоязикових. Хронологія. Абсолютна. Відносна.

3. Доля сполук ***gv, *kv** перед ***ě(ѣ)** та ***i(и)** в різних діалектах праслов'янської мови.

4. Третя палаталізація задньоязикових приголосних. Умови її проходження. Хронологія. Різні точки зору.

Основна література

1. Леута О.І. Старослов'янська мова, Київ, 2017.
2. Станівський М.Ф. Старослов'янська мова, Київ, 1983.
3. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

Додаткова література

1. Бошкович Р. Основи упорядне граматике словенских језика. Фонети-ка, морфологија. грађење речи, Београд, 2000.
2. Жовтобрюх, М.А.; Русанівський В.М.; Складенко В.Г. Історія української мови. Фонетика, Київ, 1979.
3. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології, Київ, 2008.
4. Юсип-Якимович Ю.В. Refleksi *dj, *tj u suvremenim slavenskim jezicima kao prvi divergentni proces kasnog praslavenskog jezika //Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme – Zagreb: Strednja Europa, 2019. - С. 347-357

Теоретична частина

1. У чому суть першого перехідного пом'якшення задньоязикових приголосних?

2. Наведіть схему О. О. Шахматова – С. Б. Бернштейна щодо переходу ***gj>*dž'>*ž'**, ***kj>*č**, ***chj>*š**.

3. Перед голосними якого ряду ***g**, ***k**, ***ch** переходили у ***ž**, ***č**, ***š** при обов'язковій йотовій артикуляції? (І палаталізація). Перерахуйте ці голосні.

4. Визначте хронологічні рамки першої палаталізації. Наведіть різні точки зору. Кому вони належать?

5. Які чергування викликала перша палаталізація приголосних? Наведіть приклади із різних слов'янських мов.

6. Розкрийте сутність закону складового сингармонізму. Які фонетичні зміни зумовив закон складового сингармонізму?

7. У чому суть другого перехідного пом'якшення задньоязикових приголосних?

8. Коли відбулася друга палаталізація?

9. У яких слов'янських мовах збереглась афrikата ***dz'<*g +*ě(<*oi); g+*i(<*oi)>*dz' (*z')**.

10. У якій морфемі найчастіше представлені результати другої палаталізації?

11. Яких змін зазнали сполучення ***gv**, ***kv** перед ***ě(ѣ)** та ***i(и)** дифтонгічного походження в різних діалектах праслов'янської мови? Наведіть приклади.

12. Чим зумовлений у слов'ян неоднаковий результат цих змін? (п. 11)

13. Чим пояснюється функціонування звукосполучень **гв**, **кв** в українській мові у словах типу *квіт*, *квітка*, *квітнути*; у білоруській – *кветка*; у російській – *квет*, *кветной* (діал); укр. *квилити*, рос. *квелить* (діал.), *огвездить* (діал.)?

14. У чому суть третього перехідного пом'якшення?
15. Назвіть хронологічні рамки третьої палаталізації.
16. У яких випадках не проходила третя палаталізація? Які звуки заважали її проходженню?
17. Проаналізуйте існуючі точки зору щодо часу проходження третього перехідного пом'якшення.
18. Чому третє перехідне пом'якшення називають бодуєнівським?

Практична частина

1. Поясніть походження звуків **з і ц** у наведених словах:

юньць, срьдьце, къназь, градьць, стъза,
тьмъница, польза, дѣвница, тръзати,
съзрьцати, отъць, ловыць, лице, нарицати,
овьца, вѣньць, чрьница, тельць, пѣтица,
мѣсѧць, пѣназь, вѣжизати.

2. З'ясуйте, яких змін зазнали приголосні старослов'янської мови у наведених словах:

врагъ - враже - врази;
лѣгъ - лѣжа - лѣзи;
пастоухъ - пастоуше - пастоуци;
къи - чьи - ции;
доухъ - доуша - доуци;
могъ - можеши - помози;
пророкъ - пророче - пророци;
влѣхъ - влѣшв є- влѣсви;
тѣлѣкъ - тѣлѣчеши - тѣлѣци;
нога - ножька - носѣ;
пекъ - печеши - пѣци.

3. На поданих прикладах простежте, які зміни відбулися в системі приголосних старослов'янської мови перед голосними переднього ряду і перед *j:

послоушѣнь, виждѣ, погоубленѣ, лице,
обличити, свѣшта, люблѣ, доушѣнь,
доуси, насажденѣ, грождѣ, ловлѣ,
коупленѣ, чловѣчьскыи, чловѣцѣ, лиждѣ,
топлѣ, пишѣ, маждѣ, хождѣ.

4. У поданих словах вкажіть приголосні старослов'янської мови, які зазнали фонетичних змін:

ржцѣ, влѣшти, цвисти, божество
проходжати, соушити, облѣшти,
вѣчѣньи, пророчество, иштѣ, дроужьба,
позлаштѣнь, глаушан, вращтѣ, плаша,
макѣчан, дражан, грѣшѣнь, поврѣшти,
вражьскыи, кѣнижъници.

5. У наведених словах зазначте пом'якшені і непом'якшені приголосні звуки:

дати – даждѣ, льгѣкъ – польза,
мрѣкнжти – мрѣцати, водити – вождѣ,
родити – рождѣство, звѣкъ – звѣчѣнь,
прокъ – прочити.

6. З наведених слів виділіть ті, в яких приголосні старослов'янської мови перед *j зазнали змін:

стража, плаждѣ, лѣждѣ, доуша, чловѣчѣ,
мештѣ, жаждѣ, свѣшта, пишѣ, влѣждѣ,
доблѣ, ставлѣ, ѣмлѣ, оставлѣти,
дѣштица, влѣштати, вѣзвѣштѣ,
иштѣ, сѣмоштрѣ, изоштрѣнь.

Примітка: При виконанні вправ і завдань користуйтеся таблицею "Палаталізації задньоязикових".

Методичний коментар до модуля I

1. Графіка

Для того, щоб прочитати, перекласти старослов'янський текст, студентові необхідні знання звукового й числового значення букв кириличного алфавіту, системи діакритичних знаків, а також уміння користуватися старослов'янсько-українським, старослов'янсько-російським та етимологічними словниками, а також словниками сучасних слов'янських мов.

2. Характеристика пам'ятки

Для характеристики пам'ятки студент повинен указати:

- а) глаголична чи кирилична це пам'ятка;
- б) до якої редакції належить;
- в) коли і ким знайдена;
- г) де зберігається;
- д) ким і де видана;
- є) що лежить в основі її найменування.

У характеристиці пам'ятки необхідно згадати палеографічні та фонетико-граматичні особливості пам'ятки, які в тій чи іншій мірі свідчать про час і місце її написання.

3. Фонетика

При виконанні завдань із *фонетики* необхідно чітко розмежовувати різні за часом явища. Треба уявити місце того чи іншого фонетичного явища в часі, розуміти, що передувало йому, чим воно викликане, як вплинуло це явище на подальший розвиток фонетичної системи певної мови чи групи мов і т.д.

Необхідним є дотримання хронологічної послідовності стосовно фонетичних явищ. Наслідки фонетичних процесів, які відбулися в ранній період розвитку праслов'янської мови, є однаковими для всіх слов'янських мов

ранньої стадії їх розвитку. Якщо ж фонетичний процес відбувався у період першого діалектного членування праслов'янської мови, то наслідки його різні в мовах, що розвинулися на ґрунті східного і західного діалектів.

При розгляді фонетичних особливостей пам'яток слід відрізняти явища **праслов'янської епохи** (пор., напр., монофтонгізацію дифтонгів, появу носових голосних, зміни сполук ***tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt**. (тобто сполук ***or, *ol, *er, *el** між двома приголосними або на початку слова) та інші; давньостарослов'янської мови кирило-мефодіївського періоду (IX ст.), а також звукові процеси, що відбилися у пам'ятках XI ст. (пор. перехід **Ъ, Ъ** у сильній позиції в голосні повного творення, втрату слабких редукованих).

3.1. Визначаючи слабкі й сильні редуковані у виділенних для цього словах, слід користуватися знаками "+" та "–". Знак *плюс* ставиться під сильними, а знак *мінус* – під слабкими редукованими. Потрібно коротко аргументувати обраний знак. Позицію редукованих слід визначати, починаючи з кінця слова, оскільки вона завжди залежить від сили звучання голосного в наступному складі.

3.2. При поділі слів на склади треба пам'ятати, що на відміну від сучасної української чи російської мов, у яких можуть бути як відкриті, так і закриті склади, у старослов'янській мові склади могли бути тільки *відкритими*. Звуки в межах складу розташовувались у порядку висхідної звучності, тобто кожен наступний звук був звучніший від попереднього. Склад закінчувався голосним складовим чи нескладовим або ж складотворчим **Р, Л**.

3.3. У старослов'янській графіці не було спеціальних знаків для позначення складотворчих **Р, Л**, які могли бути вершиною складу. Складотворчі позначались сполученням **Р, Л** з редукованими **Ъ, Ъ**.

Сполучення **РЪ, ЛЪ, РЪ, ЛЪ** між двома приголосними не завжди позначали складотворчі Р, Л. У цих сполуках носієм складу міг бути і редукований голосний, наприклад **КРЬСТЬ, ПЛЪТЬ**.

Таким чином, графічно однотипні сполучення **РЪ, ЛЪ, РЪ, ЛЪ** між двома приголосними в старослов'янській мові могли мати різне звукове значення: в одних випадках вони позначали складотворчі Р, Л, а в інших – поєднання плавних із складотворчим редукованим. Для того, щоб дізнатися, яке звукове значення мало сполучення "плавний + редукований" між двома приголосними, необхідно звернутися до зіставлення з сучасними українськими чи російськими формами. Якщо в цих мовах на місці сполучень **РЪ, ЛЪ, РЪ, ЛЪ** між двома приголосними виступають сполучення **ор, ол, ер**, то в складотворчим був плавний; якщо ж на місці вказаних сполучень виступають **ро, ло, ре, ле**, то складотворчим був редукований. Пор.: **ВРЪХЪ** і **КРЬСТЬ**. *Верх* – у старослов'янській мові складотворним був плавний **Р**; *хрест* – у старослов'янській мові складотворним був редукований **Ъ**.

Перелік питань для підготовки до модульної контрольної роботи № 1

1. Діяльність Костянтина і Мефодія та її значення для культури слов'янських народів.
2. Лінгвістична основа старослов'янської мови
3. Теорії походження старослов'янської мови.
4. Місце старослов'янської мови серед інших слов'янських.
5. Проблема давності слов'янських азбук.
6. Роль П. Й. Шафарика у з'ясуванні цієї проблеми.
7. Глаголиця. Звукове і числове значення букв кирилиці.
8. Літочислення у давніх слов'ян. Календарі. Старий стиль. Новий стиль.
9. Пам'ятки старослов'янської мови. Їх класифікація та характеристика.
10. Глаголичні пам'ятки, їх характеристика. Кириличні пам'ятки, їх характеристика.
11. Особливості вивчення фонетики старослов'янської мови.
12. Походження голосних слов'янських мов.
13. Основні відмінності праслов'янської системи вокалізму від вокалізму праіндоєвропейської мови-основи.
14. Сильна і слабка позиції редукованих .
15. Характеристика голосних звуків старослов'янської мови за участю губ та положенням язика.
16. Носові голосні. Їх характеристика. Історія формування. Фонетичне значення.
17. Походження приголосних слов'янських мов.
18. Відмінності приголосних праслов'янської мови від приголосних праіндоєвропейської мови-

основи.

19. Класифікація приголосних старослов'янської мови за участю голосу й шуму, за місцем та способом творення, за твердістю-м'якістю.
20. Сонорні приголосні.
21. Методика визначення складотворчих.
22. Доля складотворчих у різних слов'янських мовах.
23. Суть і причини пом'якшення приголосних.
24. Типи пом'якшень: перехідні та неперехідні.
Доля сполук ***r, *l, *n + *j**. Приклади.
25. Рефлекси сполук ***bj, *pj, *vj, *mj** у корені і на морфемному шві
26. Доля сполук ***sj, *zj**. Приклади із різних слов'янських мов.
27. Доля сполук ***dj, *tj** у різних слов'янських мовах.
28. Доля сполук ***zdj, *stj**. Приклади.
29. Перша палаталізація задньоязикових.
30. Схема О. О. Шахматова – С. Б. Бернштейна.
Приклади. Хронологія.
31. Закон відкритого складу. Його характеристика.
32. Поняття про звуковий закон. Визначення.
33. Характеристика змін, зумовлених дією закону відкритого складу.
34. Монофтонгізація дифтонгів і дифтонгоїдів.
Походження носових.
35. Друга палаталізація задньоязикових. Умови проходження. Хронологія абсолютна та відносна.
Приклади.
36. Доля сполук ***gv, *kv** перед ***ě(ѣ)** та ***i (и)** дифтонгічного походження в різних діалектах

праслов'янської мови. Приклади із східно-, південно-, західнослов'янських мов.

37. Третя палаталізація задньоязикових. Суть і причини.
38. Доля сполук ***tort, *tolt, *tert, *telt** у різних діалектах праслов'янської мови.
39. Доля сполук ***ort, *olt**.
40. Спрощення в групах приголосних.

Зразки варіантів модульної контрольної роботи № 1

ВАРІАНТ 1

1. Значення діяльності Костянтина і Мефодія для культури слов'янських народів.

2. Поясніть походження голосних у слов'янських мовах. Перерахуйте і охарактеризуйте голосні звуки праіндоєвропейської мови-основи, вкажіть на їх відмінності за якісними і кількісними ознаками.

3. Перша палаталізація задньоязикових. Суть. Причини. Хронологія. Схема.

4. Позначте у наведених словах сильну позицію **ѣ** і **ь** плюсом (+), а слабку мінусом (–):

льстьць, вѣньць, стлѣпъ, пришьльць,
врьтѣпъ, правѣдънымъ, мньшьмъ,
вєсплѣтънъ, тѣчънъ, жзыкъ, хрьбѣтъ,
сѣмрьтънъ, двѣрьмъ, пользѣнъ сѣзѣдати,
вѣплѣ, дньнѣ гѣнати, мѣстити, жньць,
вѣнити, чѣто, тѣмъница, плѣнъ, кѣто,
пѣнжти, зѣвати, вѣсь, мѣгла, сѣтъникъ,
пѣсѣ, вѣзьмѣ, льстѣ, рѣпѣтъ, пѣсѣкъ,
пѣстрѣ, цѣвѣтьць, плѣтъкъ, градѣць, отѣць,
льгѣкъ, чѣстѣнъ, тѣпати, ловѣць,
тѣпѣтати, борѣць, рѣтъ, вѣнъ, сѣньмъ,
шьдѣ, плѣтъскыи, скрьжѣтъ, окрьстѣ,
сѣпѣрь, двѣрьникъ, гнѣсѣнъ, чловѣчѣство,
сѣрашьнъ.

5. Поясніть дwoяке походження **ѣ**. Для відповіді зіставте старослов'янські слова **видѣтѣ**, **цѣсарь**, **звѣрь**, **цѣна** зі словами інших індоєвропейських мов, наприклад, лат. **vidēre**, лат. **caesar**, нім. **kaizer**, лат. **fēro**, лит. **kaina**.

6. Визначте складотворчі приголосні у наведених словах.

влькѣ, вльхвъ, врьтѣти, врьхъ, грѣдъ,
грѣло, грѣсть, дльгъ, жрьдѣ, жрьло,
жрьтва, вльна, крьмити мльвити,
плънъ, плътъ, прѣстъ, слъньце,
срьдце, трънъ, хльмъ, чрьвъ, чрьнъ.

7. Напишіть старослов'янські словоформи, які відповідають давнім праслов'янським формам:

***světjQ, *vezjQ, *pisjQ, *begeti, *krikęti, *dusjQ,
*slavjQ, *lizjQ, *mysljenje.**

8. Реконструйте праслов'янські архетипи старослов'янських словоформ:

**блюдо, плюж, люблж, коуплж, зємла, капла,
межда, свѣшта, хождлж, жаждлж, даждѣ.**

9. Відтворіть праслов'янські архетипи слів:

**брѣгъ, градъ, млько, брада, краль,
крава, врата, дрѣво, плѣнъ, власть,
нравъ, шльмъ, клати, грахъ, злато,
чрѣво, младо.**

10. Поясніть походження звуків **з і ц** у наведених словах:

**юньць, срьдце, кьназь, градьць, стьза,
тьмьница, польза, дѣвница, трьзати,
сьзрьцати, отьць, ловьць, лицє, нарицати,
овьца, вѣньць, чрьница, тельць, пьтица,
мѣсць, пѣназь, вьжизати.**

ВАРІАНТ 2

1. Проблема давності слов'янських азбук.

2. У чому полягав закон відкритого складу та які фонетичні зміни він зумовлював?

3. Доля сполук ***gv**, ***kv** перед ***ě(ѣ)** та ***i (И)** дифтонгічного походження в різних діалектах праслов'янської мови. Приклади із східно-, південно-, західнослов'янських мов.

4. Визначте сильну і слабку іпозицію редукованих **ъ і ь** у словах:

**Въстати, рѣпѣтъ, съборѣ, творѣць,
вѣрати, стражѣ, рыти, дышати, кротѣкъ,
сѣдѣти, вѣмѣ, нѣбо, вѣхѣ, тѣтѣва,
пѣнѣти, грѣстѣ, жѣнѣцьмѣ, разѣти,
дѣрати, кѣто, кѣвъ, сѣкрѣвенѣ, плѣнѣ,
раждѣти, вѣзорѣ, сѣплѣтѣти, говѣдо,
нарицѣти, вѣзьмѣж, трѣми, мѣтѣва, свѣкры,
бѣдѣти, мѣкнѣти, слѣнѣце, житѣи грѣло,
насаждѣти, дѣнѣ, морѣ, пригѣваждѣти,
чѣрнѣ, имѣ, пѣж, оѣчити, тѣпати, знѣти,
цѣвѣтъ**

5 . Визначте складотворчі приголосні у наведених словах:

**крѣвъ, плѣтъ, слѣза, дрѣколь,
скрѣжѣтъ, трѣхѣ, крѣстѣ, чѣрнѣ,
скрѣбѣ, жрѣти, члѣнѣ, брѣвѣно, мѣтѣва,
сѣмрѣтъ, тѣрѣдѣ, длѣгѣ, грѣло,
оѣтѣрѣдитѣ, сѣрѣдѣце, брѣнѣик, жрѣло,
зрѣно, чрѣвъ, врѣвъ, влѣкъ, врѣхѣ,
прѣвъ, прѣстѣ, мѣчѣти, влѣхѣвъ,
мѣнѣни, врѣтѣти, мрѣтѣвъць,
потрѣпѣти, хлѣмѣ, крѣмитѣи, жлѣтъ.**

6. У яких із наведених старослов'янських словоформ був у праслов'янській мові звук *j:

свѣшта, пишиж, лижиж, рѣшти, льжа,
чьсть, топлень, жажда, ловлиж, хоштиж,
важиж, молиж.

7. Поясніть походження сполук ра, ла; рѣ, лѣ в середині старослов'янських словоформ:

злато, гладъ, градъ, брѣгъ,
млѣко, плѣнъ, брѣдъ, прахъ,
власть, брада, брѣза, срѣда.

8. Зіставляючи наведені слова, визначте характерні особливості кожного.

Ст. сл. блюдо, праслов.*bjudo, пол bluda;

Ст. сл. плаюж, праслов.* rjujQ, пол. pluie ;

Ст. сл. люближ, праслов.*lubjQ, пол. lubie;

Ст. сл. коуплиж, праслов.*kurjQ, пол.kurie;

Ст. сл. ловлиж, праслов.*lovjQ, пол. lowie;

Ст. сл. зємля, праслов.*zemja, пол. zemia;

Ст. сл. капля, праслов.*karja, пол. karia.

9. Поясніть походження сполук ра, ла, рѣ на початку слів:

лади, равѣнъ, рало, работа, лакътъ, растъ,
лакомъ.

10. Які фонетичні зміни відбулися у наведених словах ?

льгъкъ – польза,
мръкножти – мръцати,
родити – рождѣство,
звжкъ – звжчнъ,
пророкъ – пророчити.

ВАРІАНТ 3

1. Лінгвістична основа старослов'янської мови
2. Друга палаталізація задньоязикових. Умови проходження. Хронологія абсолютна та відносна. Приклади.
3. Характеристика голосних звуків старослов'янської мови за участю губ та положенням язика.
4. Випишіть спочатку словоформи зі складотворчими **рѣ, рь, лѣ, ль**, а потім – словоформи із нескладотворчими **рѣ, рь, лѣ, ль**:
врьхѣ, грѣло, прьвь, чрьвь, врьба, срьдце,
дльгѣ, вльна, крьмити, крьвь, брьвь,
крѣавѣ, крышити, плнь, плѣть, грѣдѣ,
прѣсть, крьсть.
5.
 1. Які слова пишуться з буквою **ѣ**:
 - 1) скр—ѣ;
 - 2) тл—стѣ;
 - 3) кр—ма;
 - 4) вр—хѣ.
 2. Які слова пишуться з буквою **ѣ**:
 - 1) вр—ста;
 - 2) начр—тати;
 - 3) тл—кати;
 - 4) тр—новыи.

3. Які слова пишуться з буквою ь:

- 1) осквр—нити;
- 2) тр—жьство;
- 3) вр—шити;
- 4) чр—палъ.

4. Які слова пишуться з буквою ь:

- 1) др—зати;
- 2) зр—но;
- 3) оумл—чати;
- 4) чр—та.

5. Які слова пишуться з буквою ь:

- 1) дл—гъ;
- 2) стл—пъ;
- 3) мл—нии;
- 4) жр—тва

6. Поясніть походження сполук жд, шт у наведених словах старослов'янської мови:

свѣшта, тѣшта, плѣштѣтъ, дѣшница,
блѣштати, штѣдѣти, пешти, штоуждѣ,
жажда, сѣмоштрѣ, воштанѣ, межда,
рождѣ, оумѣждрѣ, пишталь, даждѣ,
мошти, брѣшти, влѣшти гражданинѣ,
жешти, иштѣ, ноштѣ, троужденѣ,
нѣждѣ, вращтенѣ, вѣзвѣштѣ,
хоштѣтъ, отѣвѣштати, вѣзвращтеніе,
проповѣждѣ, крѣштаахѣ.

7. Поясніть походження сполук ра, ла, рѣ, лѣ, реконструйте їх праслов'янські архетипи :

брада, градъ, брѣгъ, злато, зракъ,
 глава, шлѣмъ, краста, крава, млѣко,
 блато, брѣза, краль, бразда, плѣна,
 дрѣво, плѣнъ, врата, власть,
 гражданинъ, врана, прахъ, чрѣда,
 стрѣгж, клада, нравъ, влѣшти, срамъ,
 смрадъ, брѣшти, млѣти, мрѣти, плахъ,
 срѣда, слама.

8. Зіставляючи обидві колонки, визначте, чи завжди сполуки **ра, ла; рѣ, лѣ** між приголосними свідчать про старослов'янське походження слова. Відтворіть праслов'янські архетипи наведених слів.

Старослов'янська мова	Давньоруська мова
трѣти	терети
грѣхъ	грѣх
клати	колоти
млѣти	молоти
слѣдъ	слід
градъ	город
градъ	град
прати	пороти
плакати	плакати
умрѣти	умерети
стрѣла	стріла
злато	золото

9. З'ясуйте, яких змін зазнали приголосні старослов'янської мови у наведених словах:

врагъ - враже - врази;
 лъгж - лъжа - лъзи;

пастоуѣхъ - пастоуше - пастоуси;
кѣи - чѣи - ции;
доуѣхъ - доуша - доуси;
могж - можеши - помози;
пророкъ - пророче - пророци;
влѣхвѣ - влѣше - влѣси;
тѣлѣжж - тѣлѣши - тѣлѣци;
нога - ножька - нозѣ;
пекж - печеши - пѣци.

10. На поданих прикладах простежте, які зміни відбулися в системі приголосних старослов'янської мови перед голосними переднього ряду і перед *j:

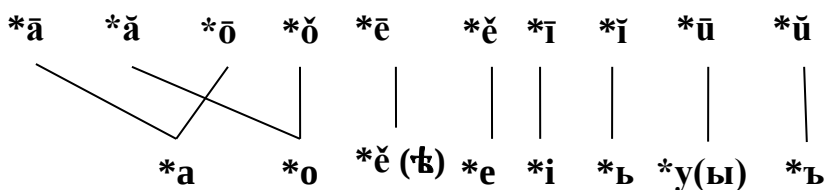
послоушьнѣ, виждж, погоуьленѣ, лице,
обличити, свѣшта, любяж, доушьнѣ,
доуси, насажденѣ, грожж, ловляж,
коупленѣ, чловѣчьскыи, чловѣцѣ, лижж,
топляж, пишж, мажж, хождж.

ДОВІДКОВИЙ МАТЕРІАЛ З ФОНЕТИКИ

Формування фонетичної системи праслов'янської мови

Система голосних праслов'янської мови у її відношенні до праіндоєвропейської

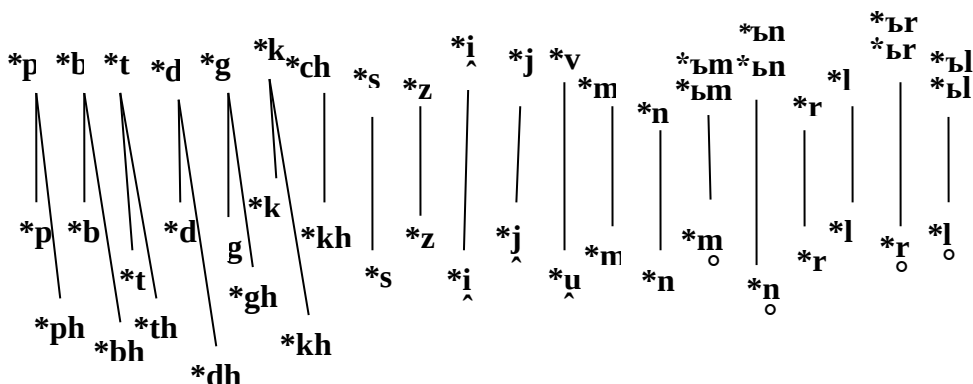
Праіндоєвропейські

Праслов'янські

Система приголосних праслов'янської мови у її відношенні до праіндоєвропейської

Праслов'янські:

Праіндоєвропейські:

Доля приголосних у сполучі з наступним *j

***rj, *lj, *nj**

*rj > *r'j > *r̄' > *r': прасл. *bourja > боу́ря;

*lj > *l'j > *l̄' > *l': прасл. *volja > во́ля;

*nj > *n'j > *n̄' > *n': прасл. *konjъ > ко́нь.

***bj, *pj, *mj, *vj**

*bj > *b'j > *b̄' > *b' > *bl': прасл. *bjudo > блю́до;

*pj > *p'j > *p̄' > *p' > *pl': прасл. *pjujъ > плю́ж;

*mj > *m'j > *m̄' > *m' > *ml': прасл. *zemjъ > зе́мля;

*vj > *v'j > *v̄' > *v' > *vl': прасл. *lovja > ловля́.

***zj, *sj**

*zj > *z'j > *z̄' > *ž' > *ž': прасл. *lizjъ > ли́жъ;

ст.-сл. лизати – лижж;

*sj > *s'j > *s̄' > *š' > *š': прасл. *pisjъ – пи́съ;

ст.-сл. писати – пишж.

***gj, *kj, *chj**

*gj > *g'j > *ḡ' > *ǧ' > *ž': прасл. *lъgja > ст.-сл. лѣ́жа;

*kj > *k'j > *k̄' > *ǩ' > *č': прасл. *sekja > ст.-сл. сѣ́ча;

*chj > *ch'j > *ch̄' > *cȟ' > *š': прасл. *suchja > ст.-сл. соу́ша.

***skj, *stj, *zgj, *zdj**

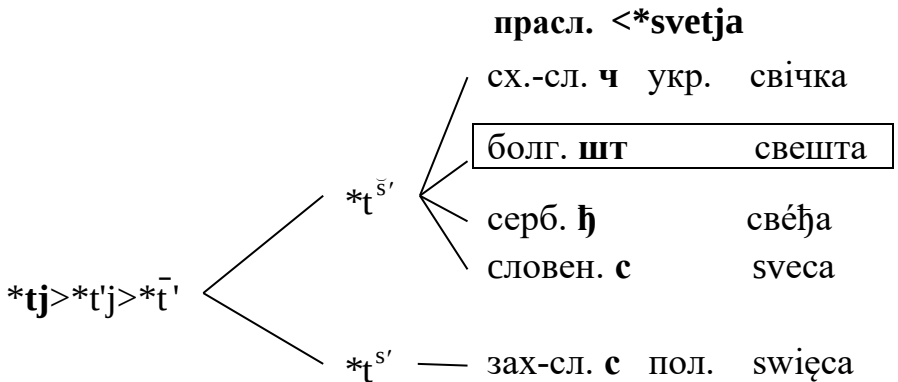
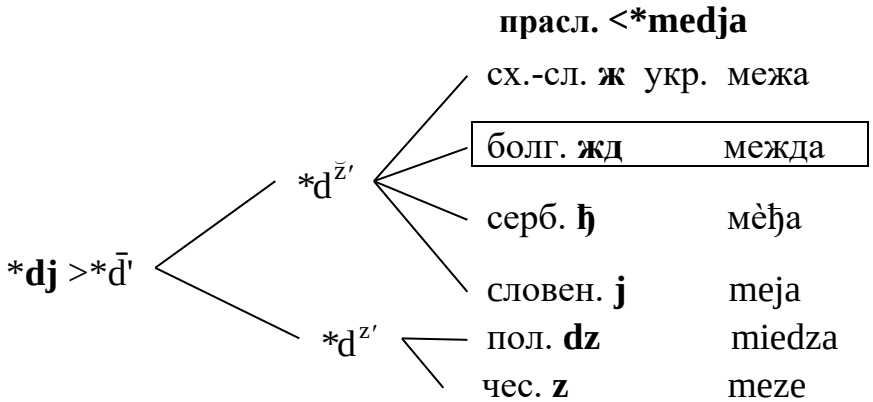
*skj > št' : прасл. *iskjъ > ст.-сл. иштѣж;

*stj > št' : прасл. *pustjъ > ст.-сл. поуштѣж;

*zgj > žd' : прасл. *dъzgъ > ст.-сл. дѣ́ждь;

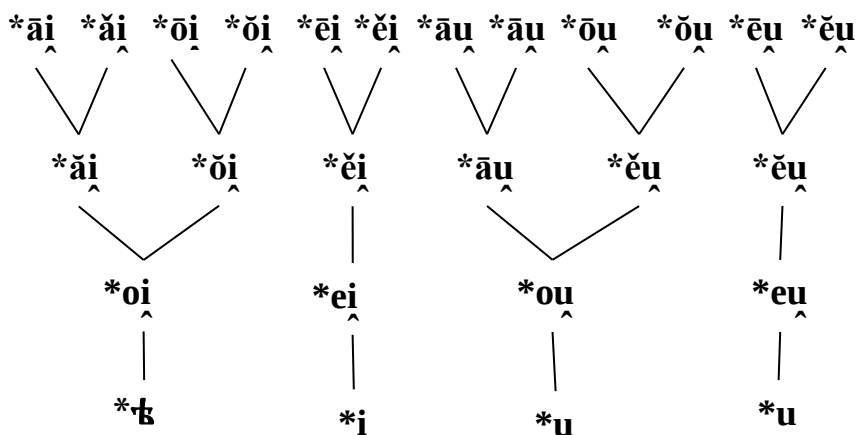
*zdj > žd' : прасл. *prigvozdjъ > ст.-сл. пригво́ждж.

*dj, *tj

Звукові процеси праслов'янської мови, зумовлені дією закону відкритого складу

Монофтонгізація дифтонгів

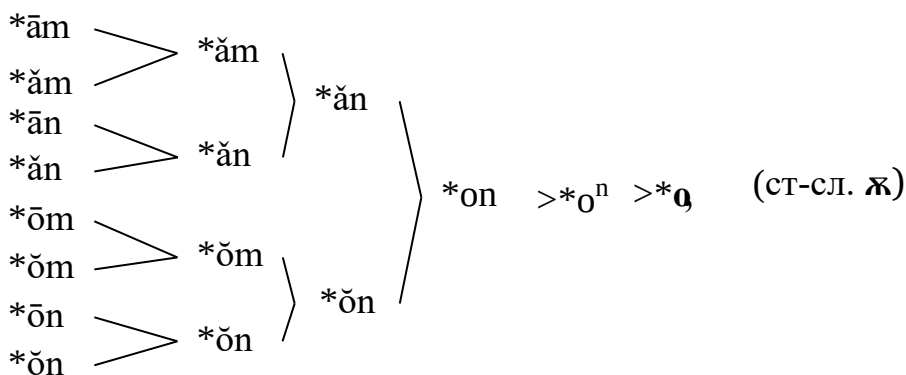
лит. kaina – ст.-сл. **цѣна**; нім. Kaiser – ст.-сл. **цѣсарь**;

гр. cheima – ст.-сл. **зима**; лит. kreivas – ст.-сл. **кривь**;

лит. ausis – ст.-сл. **оухо**; лат. taurus – ст.-сл. **тоуръ**;

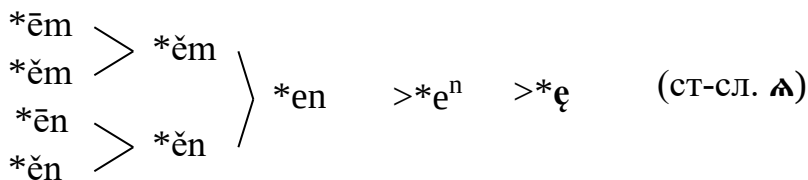
нім. Leute – ст.-сл. **людик**; лит. liaupse – ст.-сл. **любъ**.

Монофтонгізація дифтонгоїдів

двн. gans; лат. anser; СТ-СЛ. ГЖСЬ

лат. pons; д-інд. panthan; СТ-СЛ. ПЖТЬ

лит. penki; гр. pente; СТ-СЛ. ПАТЬ

лит. zentas; лат. generis; СТ-СЛ. ЗАТЬ

Зміна сполук ***tort, *tolt, *tert, *telt**

прасл.	пд-сл.	зах-сл.	сх-сл.
*tort	*trat	*trot	*torot
*tolt	*tlat	*tlot	*tolot
*tert	*tret	*tret	*teret
*telt	*tlet	*tlet	tolot (зрідка telet)

нім. Berg; ст-сл. брѣгъ; чес. břeh; укр. берег;
 лит. karvė; ст-сл. крава; чес. krava; укр. корова;
 нім. Bart; ст-сл. брада; пол. broda; укр. борода;
 нім. Garten; ст-сл. градъ; пол. grod; рос. город.

Рекомендована література до модуля I

- Белей Любомир. Курс старослов'янської мови: Вступ. Писемність. Пам'ятки. Лексикологія. Тексти. Ч. I. Ужгород, 2012. 137 с.
- Белей Любомир. Не минаючи ані титли. Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.
- Бошкович, Р. Основи упорядне граматике словенских језика. Фонетика, морфологија. грађење речи, Београд, 2000.
- Булаховський Л. А. Вступ до порівняльної граматики слов'янських мов: Фонетика праслов'янської мови. – Харків, 1927.
- Висоцький С. О. Київська писемна школа Х-ХІІ ст. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1998.
- Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1966.
- Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології. – К., 2008.
- Майборода А. В. Старослов'янська мова. – К., 1975.
- Моренець В. В. Старослов'янська мова: Історична фонетика. – К., 1973.
- Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови: Короткий науково-популярний нарис. – Варшава: Друк. Синодальна, 1931.
- Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови. Повстання церковнослов'янської мови. Костянтин і Мефодій. їх життя і діяльність. – Варшава, 1926. – Т.1. – 426 с.

Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови. Фонетика церковнослов'янської мови. – Варшава, 1927, – Т.3. – 455 с.

Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови: Пам'ятки старослов'янської мови Х–ХІ віків. – Варшава, 1929. – Т. 5 (Студії до української граматики. Видають І. Огієнко та Р. Смаль-Стоцький; Кн.5).

Питання походження і розвитку слов'янської писемності. – К., 1963.

Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. – К., 1993.

Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983.

Чучка П. П. Початки писемності на Закарпатті: гіпотези, вигадки і факти. Культура українських Карпат: традиції і сучасність // Матеріали міжнародної наукової конференції. – (Ужгород, 1–4 вересня 1993 року). – Ужгород: Гражда, 1994. – С. 47–61.

Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В.

Старослов'янська мова. Модульний курс.

Навчальний посібник. К.: Знання, 2009. – 280 с.

Додаткова література

1. Юсип-Якимович Ю.В. Фонологічні системи слов'янських мов крізь призму історичних закономірностей: до проблеми генетичної типології // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного

університету. Серія «Філологія» № 35. –Т.1.-2018.- С.107-111.

2.Юсип-Якимович Ю.В.Слов'янські мови крізь призму фонологічних універсалій та закономірностей: до проблеми синхронної типології // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. 2018. № 2 (40). – С.47-52.

3.Юсип-Якимович Ю.В.Типологія фонологічних систем сучасних слов'янських мов: акустичний вимір. // Мовознавчий вісник. Черкаси, 2019. С.52–62. (Index Copernicus).

4. Юсип-Якимович Ю.В. Refleksi *dj, *tj u suvremenim slavenskim jezicima kao prvi divergentni proces kasnog praslavenskog jezika //Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme – Zagreb: Strednja Europa, 2019. - С. 347-357.

5. Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. До рецепції поглядів П.Й. Шафарика про давність глаголиці на сучасному етапі розвитку палеославістики. Проблеми слов'янознавства. Вип. 70, 2021. С. 9-21.

6.Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В.

Церковнослов'янська мова у лінгвокультурному просторі України (від давнини до сучасності через призму опозиції ідей: традиційності чи зрозумілості) (у співавторстві). Богословська думка в Україні. 2022. № 3. С.76-88.

<https://kau.com.ua/wp-content/uploads/2022/10/BDVU.pdf>

Словники

1. Белей Л. О., Белей О. О. Старослов'янсько-український словник. – Львів, 2001.
2. Пуряєва Н. Словник церковнообрядової термінології. – Львів: Свічадо, 2001.
3. Slovník jazyka staroslovenského. Hl red J. Kurz. — Praha: Akademia, 1958 -1999.

Список умовних скорочень мов

Болг. - болгарська

Гр. - грецька

Д. в. нім. – давньоверхньонімецька

Давньоінд. – давньоіндійська

Зах.- сл. – західнослов'янські мови

Лат. – латинська

Лит. – литовська

Нім. – німецька

Пд.-сл. – південнослов'янські мови

Пол. - польська

Псл. – праслов'янська

Серб. - сербська

Словен. - словенська

Ст-сл.- старослов'янська

Сх. – сл. – східнослов'янські мови

Чес. - чеська
